

CHARAKTER PRAWNY STOSUNKÓW HANDLOWYCH MIĘDZY NIEMIECKĄ REPUBLIKĄ DEMOKRATYCZNĄ I NIEMIECKĄ REPUBLIKĄ FEDERALNĄ

W kilkanaście lat od chwili proklamowania Niemieckiej Republiki Federalnej i Niemieckiej Republiki Demokratycznej, po uzyskaniu przez nie całkowitej suwerenności, a także w świetle ich stosunków międzynarodowych, udowadnianie ich państwowości, a co za tym idzie podmiotowości prawnomiędzynarodowej wydaje się zbyt trudne. Podmiotowość prawnomiędzynarodowa NRF jest dziś powszechnie uznawana, a występujące jeszcze wypadki nieuznawania podmiotowości NRD — zwłaszcza przez państwa kapitalistyczne — mają charakter bardziej polityczny niż prawny, a ponadto, z punktu widzenia obowiązującej w prawie i stosunkach międzynarodowych zasady efektywności — są dla samej podmiotowości NRD bez znaczenia.

Nieuznawanie NRD może jednak posiadać pewne znaczenie z punktu widzenia jej równouprawnionego udziału w obrocie międzynarodowym. Państwem, które nie tylko szczególnie silnie akcentuje nieuznawanie NRD jako podmiotu prawa międzynarodowego, ale także przez wiele lat usiłowało wywierać w tym kierunku presję na inne państwa poprzez tzw. doktrynę Hallsteina, jest drugie państwo niemieckie. Obecny kanclerz federalny, Willy Brandt przyznał wprawdzie, opierając się na realistycznej ocenie sytuacji, że „naród niemiecki ukształtowany został w dwóch państwach niemieckich w ich faktycznych granicach z 1970 r.”¹, jednakże z zastrzeżeniem, że „uznanie NRD w sensie prawa międzynarodowego nie może wchodzić w rachubę. Nawet jeżeli w Niemczech istnieją dwa państwa to nie są one dla siebie zagranicą, a ich wzajemne stosunki mogą być jedynie stosunkami szczególnego rodzaju”².

¹ „Bulletin des Presse und Informationsamtes der Bundesregierung” nr 5 z 14 I 1970 r.

² „Bulletin... der Bundesregierung” nr 132 z 29 X 1969 r. Znaczenie tej formuły wyjaśnił szerzej, w odpowiedzi na interpelację parlamentarną, sekretarz parlamentarny w Ministerstwie do Spraw Wewnętrzniemieckich, Herold, który oświadczył: „Zdaniem rządu federalnego pojęcie 'zagranica' nie odzwierciedla szczególnego stosunku między Republiką Federalną a NRD. Jeżeli nawet w Niemczech istnieją dwa różne systemy państwowe i społeczne, to dla osób należących do narodu niemieckiego wypływają z tej sytuacji innego rodzaju stosunki wzajemne obu systemów prawnych, niż między innymi narodami i państwami...” („Das Parlament” nr 9 z 28 II 1970 r.): szerzej na ten temat zob. H. Rumpf, *Inland und Ausland als Rechtsbegriffe in ihrer Bedeutung für Deutschland*, „Der Staat” 1970, H. 3.

Ze względu na dotychczasowe stanowisko Republiki Federalnej wobec NRD i lansowaną obecnie koncepcję stosunków specjalnych³ analiza i ocena charakteru prawnego faktycznie istniejących stosunków między tymi państwami wydaje się celowa i pożyteczna. Zadaniem niniejszej pracy jest jednak omówienie tylko jednego wycinka stosunków łączących obie republiki, a mianowicie stosunków handlowych. Handel między NRF i NRD istnieje bowiem niemal nieprzerwanie od chwili ich proklamowania i wykazuje stałe tendencje wzrostu⁴. Willy Brandt rozwijając swą koncepcję uregulowania stosunków między państwami niemieckimi jako stosunków specjalnych w swych dwudziestu punktach przedstawionych 21 maja 1970 r. w Kassel, tylko w punkcie osiemnastym, dotyczącym właśnie stosunków handlowych postulował utrzymanie istniejących dotychczas umów i porozumień⁵, co sugerowałoby, że spełniają one w pewnym sensie wymogi stosunków specjalnych w rozumieniu NRF. W przedstawionym natomiast przez rząd NRD i zaaprobowanym przez radę państwa NRD *Projekcie układu o nawiązaniu równoprawnych stosunków między NRD i NRF*, który przesłany został 19 grudnia 1969 r. prezydentowi Republiki Federalnej, Gustawowi Heinemannowi⁶ stwierdzono w art. VI, że stosunki w poszczególnych dziedzinach zostaną uzgodnione w odrębnych układach, co nie wyklucza utrzymania dotychczasowych stosunków w pewnych dziedzinach, jeśli posiadają one charakter prawnomiędzynarodowy⁷.

³ Szerzej na temat dotychczasowego stanowiska obu republik w kwestii ich stosunków wzajemnych zob. M. Brymas, L. Weres, *Zarys rozwoju stosunków wzajemnych między NRD i NRF w latach 1949 - 1970*. „Przegląd Zachodni” nr 5 - 6/1970, ss. 260 - 298.

⁴ Podczas gdy inne tzw. państwa podzielone (Korea, Wietnam) bezpośrednich stosunków tego typu nie posiadają (por. G. Caty, *Le statut juridique des États divisés*. Paris 1969, s. 155: „La proposition du gouvernement nordcoréen de livrer de l'électricité et du riz à la République de Corée ont été rejetées par cette dernière, de même la proposition du Nord-Vietnam de rétablir les relations commerciales entre les deux zones, de coordonner leurs activités sanitaires pour lutter contre les épidémies, certains fléaux sociaux ou pour permettre aux milieux médicaux respectifs de se rencontrer. Sur le plan économique, on a constaté des courants d'échange spéciaux. Saigon importa le charbon d'Haiphong via Tokio; Pnom Penh et Vientianne servaient de relais pour la correspondance”).

⁵ „W handlu wzajemnym obowiązują nadal istniejące umowy, zamówienia i porozumienia. Stosunki handlowe powinny być nadal rozbudowywane”. (Według „Frankfurter Rundschau” z 22 V 1970 r.).

⁶ „Neues Deutschland” z 21 XII 1969 r.

⁷ W art. I projektu stwierdzono bowiem, że stosunki między obu republikami mają być normalne, równoprawne, wolne od wszelkiej dyskryminacji i oparte na prawie międzynarodowym.

Celem niniejszej pracy jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy istniejące między NRD i NRF stosunki handlowe są międzypaństwowymi stosunkami handlu zagranicznego o charakterze prawnomiędzynarodowym, czy też są to stosunki specjalne o jakimś szczególnym charakterze.

I

Polityka handlowa państwa, zasady i formy regulowania handlu wewnętrznego i zagranicznego należą do kompetencji własnej państwa w wyniku jego władzy suwerennej⁸. Państwo może zatem realizować swą politykę handlu zagranicznego w drodze aktów jednostronnych (polityka autonomiczna) zezwalając swym osobom prawnym lub fizycznym na prowadzenie transakcji handlowych z zagranicznymi kontrahentami na określonych w prawie wewnętrznym warunkach. Takie stosunki handlowe nie są stosunkami międzypaństwowymi i nie są regulowane przez prawo międzynarodowe publiczne.

W praktyce jednak państwa starają się koordynować swą politykę handlu zagranicznego przez zawieranie odpowiednich umów z innymi państwami w celu osiągnięcia określonych interesów własnych i zapewnienia określonego sposobu traktowania swych osób prawnych lub fizycznych⁹. Międzypaństwowe umowy handlowe są więc rezultatem kompetencji własnej państw w dziedzinie regulacji ich stosunków handlu zagranicznego i przejawem ich woli w kierunku koordynacji ich polityki w tej dziedzinie¹⁰.

⁸ Por. F. Liszt, *Das Völkerrecht*. Berlin 1935, s. 319; G. Dahm, *Völkerrecht*, Bd. II, Stuttgart 1961, s. 580; *Kurs międzynarodowego prawa*, t. 4, Moskwa 1968, s. 224; W. I. Lisowski, *Międzynarodowe prawo*. Moskwa 1970, s. 260; T. Łychowski, *Międzypaństwowe umowy gospodarcze*. Warszawa 1968, wyd. III, s. 9.

⁹ Zob. np. Schwarzenberger, *Manual of International Law*, London 1960 5 ed. s. 109; „Jeśli podmioty prawa międzynarodowego pragną chronić kilka klasycznych wolności i równości w sferze gospodarczej dla siebie i swych obywateli, mogą to osiągnąć tylko w drodze umownej”. Zob. także *Kurs międzynarodowego prawa*, op. cit., s. 235: „Dopóki państwa są suwerenne i niezawisłe, dopóty w dziedzinie gospodarczej, tak jak i w innych dziedzinach stosunków międzynarodowych nie ma innej możliwości koordynacji ich różnych i nierzadko przeciwstawnych interesów, jak tylko na podstawie umownej między samymi państwami - uczestnikami tych stosunków”.

¹⁰ Por. E. Boka, *The Sources of the Law of International Trade in the Developing Countries of Africa*. W: *The Sources of the Law of International Trade with special reference to East-West Trade*. Ed. by C. M. Schmitthoff. London 1964, s. 228: „Międzynarodowa wymiana handlowa jest zdeterminowana przez ogólną politykę gospodarczą państw a głównym źródłem międzynarodowego prawa handlowego są konwencje, układy lub traktaty międzynarodowe zawierane przez suwerenne państwa lub takie, do których one swobodnie przystąpiły”.

Umowy handlowe są w praktyce międzynarodowej ogromnie częste, a ich zadaniem jest ustanowienie, zmiana lub zaprzestanie określonych stosunków prawnych w dziedzinie handlu zagranicznego między zawierającymi je państwami¹¹. Umowy takie, jako umowy międzynarodowe są źródłem zobowiązania dla zawierających je stron, a zakres tych zobowiązań i odpowiadających im uprawnień jest uzależniony od samej umowy i wyrażonej w niej woli stron.

Istniejące obecnie stosunki handlowe między Niemiecką Republiką Demokratyczną i Niemiecką Republiką Federalną opierają się także na podstawie umownej. Tworzy ją układ handlowy z dnia 21 września 1951 r. tzw. układ berliński¹², obowiązujący aktualnie w redakcji z 16 sierpnia 1960 r.¹³, przy czym poszczególne postanowienia tego układu były później kilkakrotnie zmieniane i uzupełniane w drodze odrębnych porozumień¹⁴.

Umowa ta nie wykazuje NRD i NRF jako stron umowy. Z jej intytucji i preambuły wynika bowiem, iż jest to „układ o handlu między obszarami walutowymi marki niemieckiej (marki zachodnioniemieckiej) i obszarami walutowymi marki niemieckiej emitowanej przez Niemiecki Bank Emisyjny (marki wschodnioniemieckiej)”¹⁵. Intytucja nie wskazuje więc właściwie stron układu, mimo że w innych umowach jest to powszechnie praktykowane, a tylko zasięg terytorialny jego mocy obowiązującej¹⁶. Z tego też zapewne względu w pracach poświęconych temu

¹¹ W. I. Lisowski, *Miedzunarodnoje prawo*. Moskwa 1970, s. 115.

¹² B. Anz. („Bundesanzeiger”) nr 186 z 26 IX 1951 r.

¹³ B. Anz. nr 32 z 15 II 1961 r. Beilage. Tutaj (z uwagi na niedostępność źródła) cyt. według I. v. Münch, *Dokumente des geteilten Deutschland*. Stuttgart 1968, ss. 218 - 222. Ponieważ w tym zbiorze układ podany jest bez załączników, przeto omówienie w dalszej części pracy postanowień załączników dotyczy tylko pierwotnej wersji układu i nie uwzględnia ewentualnych późniejszych zmian ich treści oraz tych załączników, które w całości w nowej redakcji układu zostały zmienione (załącznik 9 i 10).

¹⁴ Zdaniem jednego z przedstawicieli doktryny zachodnioniemieckiej, za umowę dodatkową do porozumień handlowych między NRD i NRF należałoby także uważać porozumienie o transferze płatności z tytułu wynagrodzenia szkody (*Vereinbarung über den Transfer von Schadenersatzzahlungen*) zawartą 4 grudnia 1957 r. między Federalnym Ministerstwem Gospodarki i Ministerstwem Finansów NRD opublikowaną w B. Anz. nr 22 z 1 II 1958 r. (według U. Erdmann, *Nichtanerkannte Staaten und Regierungen*. Göttingen 1966, s. 113). Omówienie tej umowy jest jednak również niemożliwe z uwagi na niedostępność źródła.

¹⁵ Tytuł: *Abkommen über den Handel zwischen den Währungsgebieten der Deutschen Mark (DM-West) und den Währungsgebieten der Deutschen Mark der Deutschen Notenbank (DM-Ost)* — (*Berliner Abkommen*), Wstęp: „Über den Handel zwischen den Währungsgebieten... wird das folgende Abkommen geschlossen”.

¹⁶ Dodać przy tym należy, że takie określenie zasięgu terytorialnego w umowach międzynarodowych dotyczących zagadnień gospodarczych, zwłaszcza w umo-

problemowi spotyka się czasem utożsamianie stron umowy z zasięgiem jej mocy obowiązującej¹⁷. Z formalnego punktu widzenia trudno je uznać za poprawne. Obszary walutowe, to znaczy terytoria, na których dana waluta jest obowiązującym środkiem płatniczym, nie są bowiem podmiotami prawa — ani międzynarodowego ani wewnętrznego, a tylko jego przedmiotami. W tym konkretnym wypadku istnieje jednakże wiele przesłanek wskazujących na to, że pojęcia „obszary walutowe” zostały tu użyte nie tylko w sensie przedmiotowym — jako określenie zasięgu terytorialnego umowy — lecz także podmiotowym — jako zakamufLOWANA nazwa stron umowy. Układ ten został bowiem podpisany w imieniu tych obszarów i w wielu swych postanowieniach nakłada zobowiązania na ich władze. Ponadto poprzedni układ o handlu między tymi obszarami, tzw. układ frankfurcki z 8 października 1949 r.¹⁸, podpisany został w imieniu najwyższych organów gospodarczych tych obszarów¹⁹. I mimo że w układzie berlińskim (w obu redakcjach) sformułowanie to zostało pominięte, pozostało ono jednakże w niektórych załącznikach, stanowiących zgodnie z postanowieniem art. XVIII integralną część układu²⁰. Ponadto z obwieszczeń wydawanych przez federalnego ministra gospodarki wynika, że porozumienia uzupełniające do układu berlińskiego są zawierane z najwyższymi organami gospodarczymi obszarów walutowych marki wschodnioniemieckiej²¹.

Przesłanki te prowadzą do wniosku, że pojęcia „obszary walutowe”

wach płatniczych nie należy do rzadkości i spotykane jest także w praktyce Republiki Federalnej (por. E. Langen). *Internationale Zahlungsabkommen*, Tübingen 1958 s. 29.

¹⁷ Tak np. H. Kronstein, *Interzonenhandel*, *Wörterbuch des Völkerrecht*, Bd. II. s. 148; T. Krajczycki, *Stosunki handlowe między NRF a NRD*. „Przegląd Zachodni” nr 6/1960, s. 354.

¹⁸ B. Anz. nr 8 z 11 X 1949 r. W odróżnieniu od układu berlińskiego tytuł jego brzmiał: *Abkommen über den Interzonenhandel 1949/50 (Układ o handlu między-strefowym)*, lecz jego wstęp jest sformułowany identycznie jak wstęp do układu berlińskiego przy zmienionej jedynie kolejności wymienienia obszarów walutowych: „Über den Handel zwischen den Währungsgebieten der Deutschen Mark der Deutschen Notenbank (DM-Ost) und den Währungsgebieten der Deutschen Mark (DM-West) wird das folgende Abkommen geschlossen”.

¹⁹ „Für die obersten Wirtschaftsorgane der Währungsgebiete...”.

²⁰ Tak np. załącznik do załącznika 8. do art. XI układu berlińskiego jest zatytułowany: *Übereinkommen zwischen den obersten Wirtschaftsorganen der Währungsgebiete der DM-Ost und der DM-West* i podpisany został przez te same osoby, które podpisywały układ berliński.

²¹ Por. np. „Neunzigste Ergänzung des Interzonenhandels-Runderlasses Nr 94 betreffend Vereinbarung zum Berliner Abkommen vom 16 August 1960”; B. Anz. z 19 XII 1968 r.: „Mit den obersten Wirtschaftsorganen der Währungsgebiete der DM-Ost sind folgende Vereinbarungen getroffen worden”.

zostały tu użyte dla określenia stron umowy i że ilość stron nie jest identyczna z ilością podmiotów umowy. Mimo odmiennej interpretacji większości autorów zajmujących się tym zagadnieniem, których zdaniem, umowa dotyczy „dwóch niemieckich obszarów walutowych”²², w układzie mowa jest o obszarach walutowych — w liczbie mnogiej — każdej z marek niemieckich, czyli więcej niż jednym po każdej ze stron²³. Wynikałoby z tego, że podmiotami umowy są Niemiecka Republika Demokratyczna wraz ze wschodnim sektorem Berlina z jednej strony i Niemiecka Republika Federalna oraz Berlin zachodni z drugiej²⁴. W chwili obecnej bardziej prawidłowe byłoby raczej twierdzenie, że właściwie istnieją tylko trzy podmioty umowy, ponieważ Berlin demokratyczny stanowi część NRD, jednakże w chwili zawierania umowy sytuacja prawna i polityczna²⁵, a zwłaszcza sytuacja gospodarcza wschodniego sektora Berlina nie była identyczna z sytuacją pozostałej części NRD²⁶. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy było między innymi jego sąsiedztwo z operującym inną walutą i posiadającym odmienny system gospodarczy Ber-

²² Tak np. G. Vetter, *Annäherung mit Hindernissen. Der Wandel der inner-deutschen Beziehungen*. „Europa Archiv” 9/1970, s. 304; H. Lambrecht, *Die Entwicklung des Interzonenhandels*. Berlin 1965, s. 5; T. Krajczycki, *Stosunki handlowe między NRD i NRF*, op. cit., s. 354.

²³ Podkreślają to zwłaszcza H. D. Schulz, *Entwicklung und Bedeutung des Interzonenhandels*. „Europa Archiv” 13/1963, s. 483. i G. Caty, *Le statut juridique des États divisés*, op. cit., s. 159. Należy jednak dodać, że w jednym z załączników do układu berlińskiego, a mianowicie w art. VII załącznika 6, dotyczącego porozumienia o usługach znajduje się wyjątkowy zwrot: „zwischen beiden Währungsgebieten”.

²⁴ W układzie berlińskim znajduje się odpowiednia klauzula dotycząca Berlina: „Es besteht Übereinstimmung darüber, dass von Lieferungen und Bezügen ein angemessener Teil auf die Wirtschaft Berlins entfallen wird”. (art. I p. 3 w obu redakcjach). W układzie frankfurckim klauzula ta brzmiała: „Die Einbeziehung der drei Westsektoren von Grossberlin in die Währungsgebiete der DM-West und die Ostsektors von Grossberlin in die Währungsgebiete der DM-Ost hinsichtlich des Interzonenhandels erfolgt bis zu einer anderen, im beiderseitigen Einvernehmen zu treffenden Regelung” (art. III).

²⁵ Wprawdzie ustawa z 7 X 1949 r. o utworzeniu Tymczasowej Izby Krajów wymienia Berlin jako stolicę NRD, to jednak pozostałości reżimu okupacyjnego przetrwały w Berlinie dłużej niż na pozostałym obszarze NRD i zostały ostatecznie zniesione już po podpisaniu porozumienia o nowej redakcji układu berlińskiego z 1960 r., zaś w prawie państwowym NRD pewne reminiscencje tego statusu zachowały się do chwili obecnej. Szerzej na ten temat zob. L. Janicki, *Terytorium i obywatelstwo państwowe w systemach prawnych NRD i NRF*. „Przegląd Zachodni” nr 4/1970, ss. 355 - 358.

²⁶ Tak np. ustawa o ochronie handlu wewnątrzniemieckiego (*Gesetz zum Schutze des innerdeutschen Handels*) z 21 IV 1950 r. (GBl DDR 1950 nr 43, ss. 327 - 328) wskazuje wyraźnie, że wschodni sektor Berlina nie jest z punktu widzenia

linem zachodnim, toteż odzwierciedlenie tej sytuacji w umowie dotyczącej zagadnień gospodarczych nie może dziwić²⁷.

Aby jednak wniosek, że stronami umowy są Niemiecka Republika Demokratyczna i Niemiecka Republika Federalna²⁸ był uzasadniony, należy omówić merytoryczną część układu berlińskiego, zwłaszcza pod kątem ustalenia charakteru prawnego zawartych w nim zobowiązań i adresatów jego norm.

II

Układ berliński (w obu redakcjach) składa się ze wstępu i 18 artykułów zgrupowanych w pięciu częściach, z których trzy zawierają postanowienia dotyczące uregulowania obrotu towarowego (*Warenverkehr* — art. I i II), obrotu usług (*Dienstleistungsverkehr* — art. III) i obrotu

tej ustawy traktowany jako część terytorium NRD: „...für den Transport von Waren aus dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik nach dem Ostsektor Gross-Berlins...” (§ 4 p. 1 oraz § 5 p. 1). Ustawa ta nie wymienia w ogóle Republiki Federalnej, tylko NRD oraz wschodni i zachodnie sektory Berlina, a dopiero rozporządzenie o ochronie handlu wewnętrznemieckiego (*Verordnung zum Schutze des innerdeutschen Warenverkehrs*) z 26 VII 1951 r. (GBI DDR 1951 nr 90, ss. 705 - 706) stwierdza, że wymieniona ustawa dotyczy obrotu towarowego między NRD a pozostałymi Niemcami: „Das Gesetz... gilt für den gesamten Warenverkehr zwischen dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik und dem übrigen Deutschland”. W związku z treścią rozporządzenia twierdzenie zawarte w pracy: *The German Question*, Ed. by W. Hubatsch, New York 1967, s. 215, że ustawa ta „had nothing to do with interzonal trade. Its real purpose (through the introduction of goods-permits) was to prevent refugees from bringing their household furniture and appliances to West Berlin or to the Federal Republic” trudno uznać za poprawne czy jedynie słuszne.

²⁷ Według H. Schulza sygnatariusze układu berlińskiego posiadali pełnomocnictwa od Federalnego Ministerstwa Gospodarki i Senatu Berlina zachodniego z jednej strony oraz od rządu NRD i magistratu wschodniego Berlina z drugiej (H. D. Schulz, *Entwicklung und Bedeutung*, op. cit., s. 483). Na uwagę zasługuje fakt, że *Vereinbarung zum Verfahren* stanowiące załącznik 9 do układu berlińskiego zawiera także postanowienia dotyczące przewozu towarów między Republiką Federalną a Berlinem zachodnim (art. II wstęp, p. 11 ust. 2, p. 12 ust. 2, p. 19) np.: „Der genehmigte Warenbegleitschein stellt die Genehmigung zur Verbringung von Waren aus dem Währungsgebieten der DM-Ost in die Währungsgebiete der DM-West und umgekehrt, sowie aus Westdeutschland nach Westberlin und umgekehrt dar” (art. II wstęp). „Bei Sendungen aus Westberlin nach Westdeutschland werden bei Gütern die auf der Vorbehaltsliste des Interalliierten Kontrollrats vom November 1946 stehen, Unterschrift und Stempel des Senats von Berlin auf Blatt 2 in der Spalte ‚zugestimmt‘ angebracht; in der Spalte ‚genehmigt‘ werden Stempel und Unterschrift der Sowjetischen Kontrollkommission eingesetzt” (art. I p. 19).

²⁸ W dalszej części pracy pominiemy rozważania dotyczące położenia Berlina w układzie berlińskim, ponieważ interesuje nas tu tylko charakter prawny stosunków handlowych między NRD i NRF.

płatniczego (*Zahlungsverkehr* — art. IV - X), a pozostałe zawierają postanowienia uzupełniające (*Sonstige Bestimmungen* — art. XI - XIII) i końcowe (art. XIV - XVIII). Ponadto nieodłączną część umowy stanowią porozumienia będące załącznikami do układu²⁹. Układ uzupełniają także uzgodnione listy towarów dopuszczonych do obrotu, które są również dołączone do układu. Listy te są co pewien czas zmieniane i rozszerzane³⁰.

1. Obrót towarowy

Układ przewiduje, że obrót towarowy między stronami przebiegać będzie w ramach systemu licencyjno-kontyngentowego, przy czym kontyngenty ustalane są tylko dla niektórych kategorii towarów. Odpowiednie władze obu stron umowy zobowiązane są do wydawania licencji eksportowo-importowych w ramach uzgodnionego wolumenu obrotów i czynienia wysiłków dla pełnego wykorzystania tego wolumenu (art. I p. 1).

Zobowiązania takie są charakterystyczne dla zawieranych przez państwa układów o obrocie towarowym, które są ponadto najbardziej rozpowszechnioną formą międzynarodowych umów handlowych. Zobowiązanie do wydawania licencji w granicach uzgodnionych kontyngentów stanowi istotę obowiązków rządów zarówno w układach między państwami kapitalistycznymi, jak i między państwami kapitalistycznymi i socjalistycznymi. Na mocy takich układów jedna ze spraw znajdujących się w kompetencji państwa, a mianowicie zagadnienie kontyngentowania jego handlu zagranicznego staje się w określonej części przedmiotem uregulowania prawnomiędzynarodowego³¹.

Zobowiązanie takie w układzie dotyczącym handlu między dwoma państwami niemieckimi wskazuje więc wyraźnie na jego międzynarodo-

²⁹ W redakcji z 1951 r. są to: Anlage 5: Das Übereinkommen vom 22 Dezember 1950 über Lieferung und Bezug von Kohle, Anlage 6: Die Vereinbarung vom 3. Februar 1951 über die zahlungsmässige Abwicklung von Dienstleistungen, Anlage 7: Die Vereinbarung zwischen der Bank Deutscher Länder und der Deutschen Notenbank, Anlage 8: Die Vereinbarung über die zahlungsmässige Abwicklung von Energielieferungen und damit zusammenhängenden Dienstleistungen, Anlage 9: Die Vereinbarung über Verfahrensfragen, Anlage 10: Die Überleistungsvereinbarung. W redakcji z 1960 r. zostały zmienione: Anlage 5: Die Vereinbarung zum Berliner Abkommen vom 20 September 1951 über die Errichtung eines „Kontos S“ der Deutschen Notenbank bei der Deutschen Bundesbank, Anlage 7: Die Vereinbarung zwischen der Deutschen Bundesbank und der Deutschen Notenbank, Anlage 10: Die Überleistungsvereinbarung vom 16 August 1960, Anlage 11: Das Protokoll vom 16 August 1960.

³⁰ W latach 1951 - 1957 porozumienia dotyczące list towarowych zawierane były na okres roczny, w latach 1957 - 1961 na okres dwuletni a od 1961 roku na dłuższe terminy. Ostatnie porozumienia tego typu dotyczące obrotu towarowego na lata 1969 - 1974 zostały zawarte 6 grudnia 1968r. Archiv der Gegenwart, s. 14359.

³¹ *Kurs międzynarodowego prawa*, t. 4, Moskwa 1968, s. 286.

woprawny charakter. Przy zastosowaniu podstawowych reguł interpretacji traktatów nakazujących umowę interpretować zgodnie z jej celem³² i w sposób umożliwiający jej wypełnienie³³ staje się jasne, że aby umowa, której celem jest uregulowanie obrotu handlowego między NRD i NRF mogła być spełniona, musi ona wiązać obie republiki. W kompetencjach państw bowiem — jak już podkreślono wyżej — leży polityka handlu zagranicznego i tylko one, działając poprzez swoje organa, mogą zapewnić realizowanie umowy.

Istotą systemu licencyjnego jest bowiem autonomiczna decyzja państwa dotycząca zakazu obrotu towarowego i płatniczego z zagranicą i zezwalająca swym organom na wydawanie wyjątkowych licencji (zezwoleń) na takie transakcje. Poprzez układ o obrocie towarowym i płatniczym swoboda państwa w zakresie wydania lub odmowy licencji przekształca się w prawnomiędzynarodowe zobowiązanie do ich wydawania w ramach uzgodnionych kontyngentów lub do wysokości uzgodnionego wolumenu umowy³⁴.

W umowach, których charakter prawny jest sporny, na przykład zawieranych przez banki centralne państw, spotyka się niekiedy postanowienia przewidujące, że wymiana towarowa między odnośnymi państwami odbywać się będzie zgodnie z obowiązującymi tam przepisami dotyczącymi handlu i płatności zagranicznych w ramach załączonych list towarowych³⁵. Żaden z partnerów nie zobowiązuje się jednakże do udzielenia licencji na wymianę towarową³⁶. Zobowiązanie takie wiązałoby bowiem państwo, a nie bank i dzięki niemu charakter prawny danej umo-

³² Wskazywał na to już H. Grocjusz i E. de Vattel (por. L. Ehrlich, *Prawo narodów*, Kraków, wyd. 3, s. 240; por. także art. 31 p. 1 konwencji wiedeńskiej o prawie traktatowym z 1969 r., „American Journal of International Law”, vol. 63, October 1969, No 4: „A treaty shall be interpreted in good faith in accordance with the ordinary meaning to be given to the terms of the treaty in their context and in the light of its object and purpose”).

³³ H. Grocjusz, H. Wolff, E. Vattel — według L. Ehrlich, *op. cit.*, s. 238.

³⁴ Por. G. Joetze, *The Legal Nature of the Trade Agreements between West and East Germany*. Yearbook of World Affairs 1962, ss. 177 - 196, którego zdaniem „Istniejące statutowe prawo daje odnośnym władzom swobodę postępowania co do udzielenia lub odmowy licencji. Porozumienie limituje tę swobodę” (s. 179).

³⁵ Np. art. 1 układu między bankami centralnymi NRD i Grecji z 30 XI 1956. Por. *Der Aussenhandel und der Innerdeutsche Handel*. „Amtliches Mitteilungsblatt des Ministeriums für Aussenhandel und Innerdeutschen Handel der DDR” 6/1956, s. 862.

³⁶ Szerzej na ten temat zob. U. Erdmann, *Nichtanerkannte Staaten...*, *op. cit.*, ss. 51 - 57. Zdaniem Erdmanna znaczenie takiej klauzuli polega tylko na tym, że kontrahenci transakcji handlu zagranicznego ustanawiają rozrachunkowy system płatniczy na wypadek uzyskania licencji eksportowych i importowych (s. 54).

wy przestałby być sporny, a tego strony zawierające taką umowę pragną najczęściej uniknąć.

Zobowiązanie do udzielania licencji znajduje się w niezmienionej postaci w obu redakcjach układu berlińskiego, podczas gdy zobowiązanie do czynienia wysiłków w celu pełnego wykorzystania wolumenu umowy pojawiło się dopiero w redakcji z 1960 r.

Postanowienia takie, nie spotykane w układach zawieranych przez państwa kapitalistyczne między sobą, są natomiast dość częste w układach zawieranych przez państwa socjalistyczne z państwami kapitalistycznymi oraz państwami rozwijającymi się³⁷. Według poglądów wyrażanych w doktrynie ich znaczenie dla państw socjalistycznych w stosunkach z państwami kapitalistycznymi sprowadza się w praktyce do obowiązku wydawania zezwoleń na eksport i import towarów, gdyż państwo socjalistyczne nie jest zobowiązane brać na siebie większych zobowiązań niż państwo kapitalistyczne powołujące się na swój brak kompetencji w zakresie ingerowania w sprawy wewnętrzne prywatnych przedsiębiorców³⁸.

G. Joetze omawiając znaczenie tego postanowienia w układzie berlińskim uważa, że w odniesieniu do Republiki Federalnej można by uważać je za bezsensowne, gdyż NRF nie ma bezpośredniej kontroli nad handlową działalnością swych obywateli. Ponieważ jednak posiada ona możliwości pośredniej kontroli rządowej może zatem stwarzać sztuczne trudności dla realizacji umowy i możliwość tę nieraz w dotychczasowej praktyce wykorzystywała. „Wydaje się zatem, że ten paragraf oznacza poręczenie wypełnienia w dobrej wierze przyjętych na siebie zobowiązań i zaprzestania takich praktyk”. W odniesieniu do NRD, której władze mają w tej dziedzinie znacznie szersze kompetencje paragraf ten — zdaniem Joetzego — można by interpretować jako obietnicę władz NRD do wykonywania swych praw kontroli nad przedsiębiorstwami handlu zagranicznego w taki sposób, aby umożliwić całkowitą realizację stymulowanej wysokości obrotów³⁹.

Interpretację tę można by uznać za słuszną w takim stopniu, w jakim nie sugeruje ona nierównoważności zobowiązań stron. Nawet jeżeli w stosunkach międzynarodowych zdarzają się jeszcze umowy nierównoprawne, nakładające większe zobowiązania na jedną ze stron lub przyznające

³⁷ *Kurs międzynarodowego prawa*, op. cit., s. 288. Postanowienia takie znajdują się również w układach zawieranych przez państwa socjalistyczne między sobą, jednakże ich istota prawna jest wówczas odmienna. Por. także V. Knapp, *The Function, Organization and Activities of Foreign Trade Corporations in the European Socialist Countries*. W: *The Sources of the Law of International Trade...* op. cit., ss. 67 - 69.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ G. Joetze, *The Legal Nature...*, op. cit., ss. 178 - 180.

większe uprawnienia drugiej, to jednak, ponieważ prawo międzynarodowe zakłada suwerenność i równość państw, nie można interpretować postanowienia umowy jako nakładającego większe zobowiązania na jedną z nich, jeżeli państwa same tak nie postanowiły. Należałoby zatem przychylić się do wniosku, że postanowienie to oznacza dla obu stron gwarancję stworzenia takiego systemu przepisów wewnętrznych, które umożliwią ich obywatelom wchodzenie w kontrakty z partnerami drugiej strony, ale także, w wypadku, gdyby okazało się to niewystarczające dla osiągnięcia uzgodnionej wysokości obrotów, mogą zastosować środki zachęcające (np. odpowiednie uregulowanie wewnętrznych podatków i opłat, premii wywozowych itp.), co znajduje się w kompetencji obu stron.

Za poprawnością takiej interpretacji przemawiałaby postanowienia umowy, z których wynika, że obrót towarowy dokonywany będzie nie przez strony umowy, lecz przez ich obywateli (zwanych tutaj *Geschäftspartnern*), to jest przez osoby prawne lub fizyczne, na podstawie zawartych między nimi umów, zgodnie z postanowieniami władz, a więc zgodnie z obowiązującymi wewnętrznymi przepisami prawnymi (art. III p. 1)⁴⁰. Jest to również klauzula spotykana w międzynarodowych umowach handlowych, zwłaszcza zawieranych między państwami socjalistycznymi i kapitalistycznymi dla podkreślenia, że państwowe przedsiębiorstwa handlu zagranicznego państw socjalistycznych zawierając transakcje handlowe występują nie jako organa swych państw i w ich imieniu, lecz jako osoby prawa cywilnego.

Umowa dopuszcza także wymianę towarów w ramach wyspecjalizowanego obrotu usług⁴¹, a mianowicie umów dotyczących obrotu uszlachetniającego, napraw i najmu (*Lohnveredelungs-, Reparatur- und Mietverträge* — art. I p. 1 ust. 3). Zakazuje natomiast transakcji wzajemnych i kompensacyjnych, chyba że obie strony wyjątkowo wyrażą zgodę na takie transakcje (art. II p. 1 ust. 2). Jest to również postanowienie typowe. W większości układów handlowych transakcje takie są zasadniczo zakazane a dopuszcza się je tylko w razie konieczności⁴². W literaturze podkreślono przy tym, że układ berliński po raz pierwszy wprowadził ten zakaz w handlu między niemieckim. Poprzednio bowiem, zwłaszcza w pierwszych latach powojennych umowy takie odgrywały znaczną rolę

⁴⁰ Art. II p. 1 w obu redakcjach posiada identyczne brzmienie: „Die Lieferungen erfolgen auf Grund von zwischen den Geschäftspartnern zu vereinbarenden Verträgen unter Beachtung der behördlichen Bestimmungen”.

⁴¹ Art. III układu dopuszcza obrót usług, a szczegółowe przepisy w tej kwestii znajdują się w załączniku 6.

⁴² E. Langen, *Internationale Zahlungsabkommen*. Tübingen 1958, ss. 41 - 80.

w handlu międzystrefowym⁴³. Ich znaczenie przejściowo odżyło znowu już po zawarciu układu berlińskiego, kiedy na przełomie lat 1951 i 1952, na skutek zatargu NRD i NRF handel między tymi państwami został w zasadzie wstrzymany⁴⁴.

Postanowienie art. II p. 2 uprawnia odpowiednie władze do odmowy licencji w wypadku, gdy cena uzgodniona przez partnerów handlowych jest sprzeczna z interesami ich obszarów walutowych. Celem tego postanowienia, spotykanego także i w innych układach handlowych, jest ochrona przed *dumpingiem*. Porównując postanowienia art. II p. 2 układu berlińskiego z postanowieniami antydumpingowymi zawartymi w GATT, które najbardziej precyzyjnie określają zarówno samo pojęcie *dumpingu*, jak i warunki oraz środki ochrony przed nim⁴⁵ nietrudno zauważyć, że zawiera ono istotne elementy klauzuli antydumpingowej: groźba szkody dla jednej z układających się stron w związku z ceną produktu mającego być przedmiotem transakcji. I mimo że układ berliński przewiduje inne *remedium*⁴⁶ oraz nie wskazuje wyraźnie ani na dumpingowy charakter ceny, ani rodzaj zagrożonych interesów, to jednak powiązanie tych dwóch elementów (zagrożenia i ceny) z wyraźnym podkreśleniem, że tylko zagrożenie interesów poprzez cenę jest warunkiem zastosowania postanowienia, świadczy o jego antydumpingowym charakterze.

Trudno natomiast zgodzić się z poglądem G. Joetzego, według którego skutki tej klauzuli są różne dla obu stron, a mianowicie, że jest to klauzula antydumpingowa dla Republiki Federalnej natomiast klauzula

⁴³ H. Lambrecht, *Entwicklung und Bedeutung des Interzonenhandels*, op. cit., s. 15. Zdaniem autora, uzgodnione wyjątki to wymiana druków i transakcje o obrocie uszlachetniającym.

⁴⁴ Jw., s. 17: „In der Zwischenzeit — um die Jahreswende 1951/52 — wurde auf Betreiben der am Interzonenhandel interessierten Wirtschaftskreise lediglich das nach den Warenposition benannte ‚Tisch-Glas-Geschäft‘ abgeschlossen, das Lieferungen jeder Seite in Höhe von etwa 10. Mill. VE vorsah und das entgegen dem im Berliner Vertrag ausgesprochenen Verbot als Kompensationsgeschäft vereinbart wurde”.

⁴⁵ *Dumping* — według postanowień GATT zachodzi, jeżeli cena, po której sprzedawany jest produkt w innym kraju jest niższa od najwyższej porównywalnej ceny eksportowej podobnego produktu kierowanego do jakiegokolwiek państwa trzeciego lub niższa od kosztu produkcji danego produktu w kraju pochodzenia z rozsądnym dodatkiem na koszty sprzedaży i zysk. Państwo importujące ma prawo zastosowania środków antydumpingowych, jeżeli *dumping* powoduje szkodę materialną lub groźbę takiej szkody dla gospodarki tego państwa (por. GATT. *Basic Instruments and Selected Documents*, 3rd Suppl. 1955, ss. 183 - 184; GATT. *Antidumping and Countervailing Duties*, 1958, 1959, 1961).

⁴⁶ W większości wypadków stosuje się cła antydumpingowe, co w tym wypadku nie było możliwe ze względu na zasadniczo bezcłowy obrót handlowy między stronami.

ucieczki dla NRD, gdyż państwowe przedsiębiorstwa handlu zagranicznego NRD „nie mogą uzgodnić cen nieprzychylnych dla państwa”⁴⁷. W swym wywodzie G. Joetze wydaje się bowiem nie zauważać, że wszystkie korporacje handlu zagranicznego państw socjalistycznych — w tym także NRD — będąc niezależnymi osobami prawnymi⁴⁸ nie mogą działać w imieniu państwa ani państwo nie może działać w ich imieniu, lecz działają wyłącznie w imieniu własnym na zasadzie rozrachunku gospodarczego⁴⁹. Wynika stąd, że zawarcie przez nie kontraktów wymaga osiągnięcia porozumienia między nimi a ich kontrahentami wszystkich ważniejszych warunków handlowych, na których dostawa towarów ma być zrealizowana, a zwłaszcza w kwestii wzajemnie odpowiadających cen⁵⁰. Jeżeli więc nawet przyjmiemy, że w pewnych wypadkach klauzula ta — ze względu na ogólnikowość swego sformułowania — może być faktycznie wykorzystywana jako klauzula ucieczki, to dla obu stron.

2. Obrót płatniczy

System rozliczeń wzajemnych, czyli porządek realizacji płatności należnych z tytułu operacji handlowych przewidzianych w układzie jest systemem rozrachunkowym. (Art. IV)⁵¹. *Clearing* jest formą typową dla międzypaństwowych umów finansowych, jeżeli przynajmniej jedno z tych państw stosuje ograniczenia dewizowe, i mimo że pojawił się dopiero w początkach lat trzydziestych bieżącego stulecia jest obecnie najbardziej rozpowszechniony w praktyce międzynarodowej. Ograniczenia dewizowe, będące instrumentem autonomicznej polityki państwa prowadzą w praktyce do umownego uregulowania między zainteresowanymi państwami beztransferowego systemu rozliczeń finansowych z tytułu zoboro-

⁴⁷ G. Joetze, *The Legal Nature...*, op. cit.

⁴⁸ Nie posiadają jednakże ogólnej zdolności prawnej, a tylko są upoważnione do przeprowadzania operacji importowo-eksportowych odnośnie do pewnej kategorii produktów lub do działalności na pewnym, ściśle określonym polu. Ta wyłączna i specjalna zdolność prawna — nie naruszająca ich prawnej osobowości — odpowiada monopolistycznemu charakterowi ich działalności w ramach posiadanych uprawnień. Szerzej na ten temat V. Knapp, *The Function...*, op. cit., ss. 62 - 63.

⁴⁹ Szerzej na ten temat *ibidem*.

⁵⁰ *Kurs międzynarodowego prawa...*, op. cit., s. 290.

⁵¹ „Zahlungen zwischen den Währungsgebieten der DM-West und den Währungsgebieten der DM-Ost, die sich aus der Durchführung dieses Abkommens ergeben, werden ausschliesslich im Verrechnungswege über die Deutsche Bundesbank einerseits und die Deutsche Notenbank anderseits abgewickelt” (w redakcji pierwotnej w miejsce *Deutsche Bundesbank* występował *Bank Deutscher Länder*).

wiązań zagranicznych, a więc do umów *clearingowych*. Prawnomiędzynarodowy charakter *clearingu* jest też powszechnie uznawany⁵².

Charakterystycznymi cechami układów *clearingowych* są:

- a) koncentracja płatności z tytułu zobowiązań będących przedmiotem *clearingu* w bankach centralnych (emisyjnych) stron układu i odpowiednio zakaz prywatnych transakcji kompensacyjnych w tym przedmiocie,
- b) wyłączność systemu przewidzianego przez układ *clearingowy*,
- c) ustalenie oficjalnego kursu wymiany dla celów transakcji wynikających z układu,
- d) postanowienia o *swingu* (bankowym kredycie technicznym) limitowanym zarówno terminowo, jak i warunkowo,
- e) postanowienia o sposobie ostatecznego uregulowania salda⁵³.

Cechy te charakteryzują także układ berliński, który stanowi, że płatności z tytułu transakcji przewidzianych w układzie prowadzone będą systemem rozrachunkowym przez banki centralne NRD (*Deutsche Notenbank*, który od 1967 r. zmienił nazwę na *Staatsbank der DDR*)⁵⁴ i Republiki Federalnej (pierwotnie *Bank Deutscher Länder*, od 1957 r. — *Deutsche Bundesbank*)⁵⁵ (art. IV), w których otwarte zostaną konta na imię banku drugiej strony (art. V). Systemem tym rozliczane są wszystkie na-

⁵² W odniesieniu do państw kapitalistycznych prawnomiędzynarodowy charakter *clearingu* R. Lemkin (*Valutareglering och clearing*. Stockholm 1941, s. 149) uzasadnia tym, że „jest on realizowany w interesie publicznym, który zbiega się z sumą interesów krajowych wierzycieli, ponieważ otrzymują oni należność właśnie dzięki procedurze *clearingowej*” (cyt. według *Kurs międzynarodowego prawa...*, op. cit., s. 313). W odniesieniu do państw socjalistycznych prawnomiędzynarodowy charakter *clearingu* polega na tym, że u ich podstawy leży planowanie państwowe, monopol walutowy i monopol handlu zagranicznego będące nieodłączną częścią suwerennych praw państw socjalistycznych (według *Kurs międzynarodowego prawa*, op. cit., s. 313).

⁵³ Por. T. Łychowski, *Międzypaństwowe umowy gospodarcze*. Warszawa 1968, ss. 118 - 121; W. Lisowski, *Międzynarodowe prawo*. Moskwa 1970, ss. 355 - 357; *Kurs międzynarodowego prawa*, t. 4, Moskwa 1968, ss. 310 - 318; W. Wabnitz, *Der Zwischenstaatliche Zahlungsverkehr auf der Grundlage internationaler Zahlungsabkommen*, s. 10 i n., Mann, *Money in Public International Law. British Yearbook of International Law* 1949, ss. 259 - 293.

⁵⁴ Por. § 1 (1) *Gesetz über die Staatsbank der DDR vom 1 Dezember 1967* (GBl DDR I 1967, ss. 132 - 134): „Die Deutsche Notenbank führt mit Wirkung vom 1 Januar 1968 den Namen ‚Staatsbank der Deutsche Demokratischen Republik‘”. Równocześnie zmieniono nazwę marki niemieckiej na „Mark der Deutsche Demokratische Republik” — por. *Erste Durchführungsverordnung zum Gesetz über die Staatsbank der DDR vom 1 Dezember 1967* (GBl DDR II 1967 s. 805).

⁵⁵ Por. *Gesetz über die Deutsche Bundesbank vom 26 Juli 1957* (BGBl I 1957 s. 745): § 1: „Die Landeszentralbanken und die Berliner Zentralbank werden mit der Bank Deutscher Länder verschmolzen. Die Bank deutscher Länder wird Deutsche Bundesbank”.

leżności, a więc z tytułu dostaw towarowych (art. V. p. 1 i 2: *Alle Zahlungen für Leistungen*), obrotu usług (art. VII p. 3 i zał. 6 art. I, II zdanie 1 i art. V) oraz dostaw energii (załącznik 8).

Układ przewiduje *swing* ustalany wartościowo⁵⁶, a w wypadku jego przekroczenia daje możliwość zamrożenia clearingowego (art. VIII i IX) i wyrównania zadłużenia poprzez konto specjalne (art. IX p. 1 i 2 redakcji z r. 1960 oraz *Vereinbarung . . . über die Errichtung eines „Kontos S“ der Notenbank bei der Deutschen Bundesbank*)⁵⁷.

W redakcji pierwotnej układu brak postanowienia o sposobie ostatecznego uregulowania salda, znalazło się ono dopiero w redakcji z 1960 r.: art. IX p. 3 nowej redakcji układu zawierał klauzulę o konieczności corocznego wyrównania salda, tj. łącznego zadłużenia wszystkich kont poprzez konto specjalne. Został on jednak zniesiony w porozumieniu z 1968 r.⁵⁸, a w ciągu całego okresu jego obowiązywania znalazł zastosowanie tylko jeden raz — w 1963 r.⁵⁹

Niewykorzystywanie w praktyce postanowień o terminie likwidacji zadłużenia *clearingowego*, a nawet brak takich postanowień nie oznacza jednak braku zobowiązania po stronie dłużniczej do jego uregulowania i odpowiadającego mu roszczenia drugiej strony. Prawnomiędzynarodowy charakter *clearingu* powoduje, że obowiązek zrównoważenia naruszonego bilansu płatniczego ma również charakter prawnomiędzynarodowy, a roszczenia z tego tytułu mogą być kierowane tylko przez jedną stronę umowy *clearingowej* do drugiej strony⁶⁰.

Oficjalny kurs wymiany dla celów transakcji wynikających z umowy nie został w układzie berlińskim określony. Zamiast określenia kursu wymiany oraz rodzaju waluty w jakiej prowadzone będą płatności układ berliński wprowadza pojęcie jednostek rozrachunkowych (*Verrech-*

⁵⁶ Według redakcji z 1951 r. ustalony na 30 milionów jednostek przeliczeniowych (art. VIII i IX), w redakcji z 1960 na 200 milionów (art. VIII) i w porozumieniu z 1968 r. zmieniony na 250% wartości dostaw danej strony z poprzedniego roku (Neunundachtzigste Ergänzung des Interzonenhandels-Runderlasses Nr 94 betreffend Vereinbarung zum Berliner Abkommen vom 16 August 1960 z 12 XII 1968 r. — B. Anz. 1968 z 14 XII 1968, s. 5).

⁵⁷ Porozumienie to według Joetzego (*op. cit.*, s. 190) zostało zawarte w listopadzie 1957 r.

⁵⁸ Por. Neunundachtzigste Ergänzung... jw. p. 3: „Nummer 3 des Artikels IX des Berliner Abkommens in der Fassung vom 16 August 1960 wird mit sofortiger Wirkung aufgehoben”.

⁵⁹ Szerzej na ten temat H. D. Schulz, *Entwicklung und Bedeutung des Interzonenhandels*. „Europa Archiv”, Folge 13, 1963, s. 481. Zdaniem autora nastąpiło to poprzez dostawy towarowe, dzięki czemu NRD uniknęła płatności gotówkowej w wolnych dewizach.

⁶⁰ *Kurs międzynarodowego prawa*, *op. cit.*, s. 313.

nungeseinheiten). Jest rzeczą symptomatyczną, że umowa, w której nazwie wymienione są nazwy walut będących obowiązującymi środkami płatniczymi każdej ze stron umowy, w postanowieniach dotyczących obrotu płatniczego unika starannie posługiwania się pojęciem waluty i ustalenia kursu wymiany walut obu stron, zastępując je pojęciem jednostek rozrachunkowych. W kontekście postanowień w jakich pojęcie to zostało użyte⁶¹ oznacza ono jednak, że jednolity kurs wymiany dla celów układu został przez strony uzgodniony, gdyż w przeciwnym wypadku układ nie mógłby być realizowany, a tylko strony nie chciały oficjalnie określić go w układzie⁶².

3. Inne postanowienia umowy

Układ zezwala na wymianę energii (gazu, wody i elektryczności), przewidując nieco odmienny tryb tej wymiany (art. XI)⁶³. Z załącznika 8 do art. XI układu berlińskiego wynika, że do dostaw energii nie mają zastosowania postanowienia art. II p. 1 układu, gdyż zarówno dostawy energii, jak i związane z nimi usługi nie następują na podstawie umów zawieranych przez osoby prawa cywilnego (partnerów handlowych), lecz prawdopodobnie na podstawie umów zawieranych przez strony. Wniosek taki wysunąć można na podstawie art. II załącznika 8, z którego wynika, że zawarte uprzednio przez osoby prawa cywilnego umowy dotyczące dostaw prądu, na mocy porozumienia między najwyższymi organami gospodarczymi obu stron (załącznik do załącznika 8) zostały uznane za część składową układu berlińskiego. Na mocy tych postanowień strony, ogólnie zobowiązane tylko do wydawania zezwoleń importowych i eksportowych w wypadku dostaw energii, biorą na siebie bezpośrednią odpowiedzialność za realizację tych dostaw.

Jednym z najistotniejszych postanowień układu jest art. XII, który nakłada na odpowiednie władze obu stron obowiązek wstrzymania wszelkiego obrotu handlowego nie odpowiadającego postanowieniom tego ukła-

⁶¹ W tych jednostkach rozrachunkowych otwarte są konta na imię drugiego banku (art. V i VI) i w nich obliczana jest wysokość *swingu* (art. VIII oraz załącznik 6 art. VI).

⁶² Zob. np. G. Caty, *Le statut juridiques...*, op. cit., s. 159: „Les difficultés qui résultent de l'existence de deux monnaies sans qu'apparaisse une reconnaissance des cours des changes ont été éludées par l'introduction de l'expression 'Verrechnungseinheit' unité de compte. Dans tous les cas, est-il précisé, la détermination des prix s'établit sur la base des prix d'Allemagne occidentale. En théorie la valeur de l'unité de compte orientale correspond à celle de l'Ouest”.

⁶³ Art. XI: Lieferungen und Bezüge von Energie (Gas, Wasser, Elektrizität) sind zugelassen. Im übrigen gilt die Vereinbarung über die zahlungsmässige Abwicklung von Energielieferungen und damit zusammenhängenden Dienstleistungen (Anlage 8)“.

du⁶⁴. W bezpośrednim związku z nim znajdują się postanowienia art. XIII, zgodnie z którym czynniki powołane do nadzoru nad realizacją postanowień układowych będą się w regularnych odstępach czasu konsultować, odnośnie do stanu realizacji układu i zawierać porozumienia konieczne dla jego wykonania⁶⁵.

Zobowiązanie układających się stron do prowadzenia wspólnej kontroli sposobu realizacji umowy przez ich przedstawicieli lub przez komisje mieszane jest typowe dla międzypaństwowych porozumień o obrocie towarowym⁶⁶. W tym wypadku, w połączeniu z art. XII, ma ono, poza normalnym, także szczególne znaczenie. W art. XII strony zobowiązały się bowiem, że ich wzajemny obrót handlowy prowadzony będzie wyłącznie w sposób zgodny z postanowieniami układu berlińskiego. Wyrzekły się więc — na okres obowiązywania układu — prawa do realizacji autonomicznej polityki handlowej względem partnera umownego w takim zakresie, w jakim polityka ta byłaby sprzeczna z postanowieniami układu. Wszystkie zatem zmiany w tej dziedzinie nastąpić mogą tylko za obopólną zgodą, na podstawie odpowiednich porozumień, co jest możliwe w trybie przewidzianym w art. XIII.

Z całości postanowień układu wynika zatem dla stron obowiązek takiego ukształtowania swych przepisów wewnętrznych dotyczących handlu z drugą stroną, aby z jednej strony umożliwić realizację układu (podkreśla to zwłaszcza art. I p. 1 zd. 2 układu w nowej redakcji) zgodnie z jego celem, a z drugiej uniemożliwić wszelki obrót sprzeczny z układem (art. XII).

Analiza treści układu berlińskiego wskazuje więc wyraźnie, że ze względu na rodzaj, charakter i zakres zobowiązań, stronami jego są: Niemiecka Republika Demokratyczna i Niemiecka Republika Federalna oraz że jest to umowa rządzona przez prawo międzynarodowe.

Do podobnego wniosku dochodzą zresztą także zajmujący się tą problematyką autorzy zachodni⁶⁷. Wszyscy oni jednak, wychodząc z założenia nieuznawania NRD przez NRF⁶⁸, względnie powołując się na szcze-

⁶⁴ Art. XII: „Die zuständigen Behörden in den Währungsgebieten der DM-West und der DM-Ost werden den Handel zwischen den Währungsgebieten, der den Bestimmungen dieses Abkommens nicht entspricht unterbinden”.

⁶⁵ Art. XIII: „Die mit der Überwachung des Abkommens beauftragten Stellen werden sich in regelmässigen Abständen über den Stand des Abkommens unterrichten und die zu seiner Durchführung notwendigen Absprachen treffen. Im übrigen gilt die Vereinbarung über Verfahrensfragen (Anlage 9)”.

⁶⁶ *Kurs międzynarodowego prawa*, op. cit., s. 290.

⁶⁷ U. Erdmann, G. Joetze, G. Caty.

⁶⁸ Najbardziej łagodnie ujmuje to Joetze: „If the questions of the rules of law that govern an agreement depends upon the will of the contracting parties, then it is impossible, considering this document, to speak of 'true' international

gólną sytuację Niemiec odmawiają stosunkom między NRD i NRF „prawdziwie” prawnomiędzynarodowego charakteru ⁶⁹.

Dla sprecyzowania ostatecznych wniosków należałoby zatem z kolei zastanowić się nad problemem, jaki wpływ na charakter prawny stosunków handlowych między obu państwami niemieckimi wywarła i wywiera owa szczególna sytuacja Niemiec i ich stanowisko w tej kwestii.

III

W myśl postanowień Układów Poczdamskich Niemcy w czasie okupacji miały być uważane za jedność gospodarczą i polityczną, a gospodarka Niemiec podlegać miała kontroli sojuszniczej ⁷⁰. W proklamacji nr 2 Sojuszniczej Rady Kontroli ⁷¹ stwierdzono, że sojusznicy wykonywać będą taką kontrolę, jaką uważają za konieczną, nad całością lub dowolną częścią niemieckiej gospodarki wewnętrznej i zagranicznej ⁷². Jednakże bezpośrednia realizacja tych postanowień znajdowała się w kompetencji gubernatorów wojskowych poszczególnych stref okupacyjnych, toteż w polityce gospodarczej poszczególnych stref zachodziły od samego początku pewne, czasem dość znaczne, różnice. Jedność gospodarcza Niemiec, podobnie jak ich jedność polityczna była więc uzgodnionym celem aliantów, a nie rzeczywistością tego okresu ⁷³. Handel między poszczególnymi stre-

law” (*op. cit.*, s. 188)... „it remains possible to speak either of ‘quasi international law’ or international law proper. In substance, at any rate, it is the body of rules of international law that has to be applied” (s. 189). Bardziej stanowczo i lapidarnie wypowiada się Erdmann: „Zur Klarstellung sei noch einmal betont, das aus der Anwendung von Völkerrecht nicht der Schluss zu ziehen ist, es handle sich bei den Beziehungen zwischen der Bundesrepublik und der DDR um Beziehungen zwischen zwei souveränen Staaten” (*op. cit.*, s. 122).

⁶⁹ G. Caty, *Le statut...*, *op. cit.*, s. 155: „Ces rapports sont de droit international. Il est pourtant impossible d'en déduire que les relations entre Etats partiels sont, de ce fait, internationales. Eu droit interne, le droit fédéral comparé nous offre indubitablement de telles situations; d'autre part, toujours les Etats tiers de la communauté internationale ont expressément considéré l'Allemagne comme une unité économique lorsque la RFA fut admise à des institutions économiques régionales voire mondiales”.

⁷⁰ Układy Poczdamskie, cz. III B, art. 14 i 15.

⁷¹ Proclamation No 2: Certain Additional Requirements Imposed on Germany, Journal Officiel du Conseil le Contrôle en Allemagne N. 1, 29 Octobre 1945.

⁷² Section V p. 12: „The Allied Representatives will exercise such control as they deem necessary over all or any part or aspect of German finance, agriculture (including forestry), production and mining, public utilities, industry, trade, distribution and economy generally, internal and external, and over all related or auxiliary matters...”

⁷³ Tak np. we wstępie do umowy amerykańsko-brytyjskiej w sprawie połączenia stref okupacyjnych, na podstawie której obie strefy miały być odtąd traktowane jako

fami nie odbywał się na zasadach, na jakich prowadzony był handel wewnętrzny w ramach poszczególnych stref, lecz zbliżony był raczej do handlu zagranicznego: pozaumownego — w ramach transakcji kompensacyjnych, a także umownego — w ramach umów między poszczególnymi strefami⁷⁴, z tym że i tu dominującą rolę grały transakcje kompensacyjne. W sytuacji, kiedy Niemcy okupowane były nie przez jedno, lecz aż przez cztery państwa, a zawarte między nimi umowy dawały im dużą swobodę odnośnie do prowadzenia polityki w poszczególnych strefach, sytuacja ta była całkowicie naturalna, a jej zmiana wymagała dalszych bardziej szczegółowych porozumień między mocarstwami okupacyjnymi.

W początkach 1948 r. niemieckie organa administracji gospodarczej strefy radzieckiej (utworzone na podstawie rozkazu nr 138 radzieckiego gubernatora wojskowego z 4 czerwca 1947 r.) uzyskały uprawnienia do kierowania i regulowania transakcji handlowych strefy radzieckiej z pozostałymi strefami i do zawierania układów handlowych z niemieckimi organizacjami stref zachodnich⁷⁵. Organa te zawierały również układy z innymi państwami⁷⁶.

jeden obszar pod względem gospodarczym stwierdzono, że jej postanowienia należy uważać za pierwszy krok w kierunku osiągnięcia jedności gospodarczej Niemiec. Tekst I. von Münch, *Dokumente...*, op. cit., s. 65.

⁷⁴ Były to kolejno (do czasu zawarcia układu frankfurckiego) tzw. *Dyson Geschäft* (od 1 I 1946 do 31 VIII 1946) i *Britengeschäft* (1 IX 1946 - 31 III 1947) między strefą brytyjską i radziecką, *Landverratgeschäfte* (1 X 1946 - 31 III 1947) między strefą amerykańską i radziecką, *Sofrageschäfte* (1946 i 1947) między strefą amerykańską i radziecką, *Mindener Abkommen* (1 IV 1947 - 31 III 1948) między Bizonią a strefą radziecką. Wykaz umów według: *Der Interzonenhandel* T. I: *Entwicklung, Rechtsgrundlage und Bedeutung*. W: „DPA — Hintergrund, Archiv — und Informationsmaterial”, Deutsche Presse Agentur, Hamburg 5 V 1967 s. 9. Szerzej na temat realizacji tej ostatniej umowy z punktu widzenia strefy radzieckiej zob. *Protokoll-naja zapis zasiedaniju w uprawlenii po dietam wnieszniej trgovli sowietskoj zony okupacii — Otieret o Mindiejskom soglaszenii*. W: *Za antifaszistskiju diemokraticzeskiju Germaniju*. Sbornik dokumentow 1945 - 1949 gg. Moskwa 1969, dok. nr 166, ss. 412 - 416.

⁷⁵ *Statut der Deutschen Verwaltung für Interzonen- und Aussenhandel in der sowjetischen Besatzungszone Deutschlands* („Zentralverordnungsblatt” nr 3 z 24 II 1948 r.): § 4 „Die DVfI-uA. leitet und regelt die Handelsoperationen der sowjetischen Besatzungszone mit den anderen Besatzungszonen Deutschlands. Sie hat das Recht Handelsabkommen mit deutschen Organisationen der anderen Besatzungszonen Deutschlands in den Grenzen der Kontingente, die dem Interzonenhandel zugeteilt werden, abzuschliessen. Sie trägt die Verantwortung für deren Erfüllung”.

⁷⁶ Por. np. obwieszczenie o stosunkach handlu zagranicznego radzieckiej strefy okupacyjnej („Neues Deutschland” z 3 III 1949 r.) z którego wynika, że Niemiecka Komisja Gospodarcza zawarła w 1948 r. szereg układów handlowych z innymi państwami — np. z Węgrami, Rumunią, Bułgarią, Szwecją i Finlandią.

W początkowym okresie okupacji Niemiec handel międzystrefowy był więc czymś pośrednim między handlem wewnętrznym i zagranicznym i wykazywał tendencje do zmiany swych form strukturalnych. Polegały one na upodabnianiu się do handlu wewnętrznego w ramach połączenia gospodarczego dwóch, a później trzech stref zachodnich na mocy odpowiednich porozumień zawartych przez odnośne mocarstwa okupacyjne⁷⁷ z jednej strony, z drugiej zaś — w kierunku handlu zagranicznego w ramach wymiany między Trizonią a strefą radziecką odbywającej się na podstawie porozumień między niemieckimi organizacjami gospodarczymi.

Dodatkowym elementem wywierającym wpływ na strukturę i charakter handlu międzystrefowego była reforma walutowa przeprowadzona w czerwcu 1948 r. odrębnie najpierw w trzech strefach zachodnich, później zaś w strefie radzieckiej⁷⁸. W wyniku tej reformy Niemcy, posługujące się dotychczas jednolitą dla całego obszaru walutą, odtąd operowały dwiema walutami. Marszałek Sokołowski w swej proklamacji z 19 czerwca 1948 r., w której krytykował posunięcia mocarstw zachodnich w sprawie separatystycznej reformy walutowej zapowiedział, iż odtąd handel między strefą radziecką a strefami zachodnimi prowadzony będzie na tych samych zasadach, co handel między obcymi państwami⁷⁹. Wprowadzenie marki zachodniej do zachodnich sektorów Berlina, wskutek czego obiegały tam równocześnie marka wschodnia⁸⁰ i zachodnia spowodowało z kolei zarządzenia radzieckie w znacznym stopniu ograniczające i poddające ścisłej kontroli komunikację, transport i handel między Berlinem a strefami⁸¹.

Umową z dnia 4 maja 1949 r. zawartą między czterema mocarstwami zobowiązały się one do zniesienia, w terminie do 12 maja 1949 r., wszystkich restrykcji nałożonych przez nie od 1 marca 1948 r. na komunikację, transport i handel między Berlinem a strefami oraz między wschodnią i zachodnimi strefami okupacyjnymi⁸². W komunikacie Rady Ministrów Spraw Zagranicznych ZSRR, Wielkiej Brytanii, Francji i Stanów Zjedno-

⁷⁷ Przystąpienie Francji do umowy amerykańsko-brytyjskiej spowodowało utworzenie Trizonii 8 kwietnia 1949 r. Tekst I. v. Münch, *op. cit.*, s. 69.

⁷⁸ Szerzej na ten temat zob. K. Skubiszewski, *Pieniądz na terytorium okupowanym*. Poznań 1960, ss. 143 - 146 i cytowane tam w przypisie 36 dokumenty oraz ss. 303 - 305.

⁷⁹ Por. K. Skubiszewski, *Zachodnia granica Polski*. Gdańsk 1969, s. 509.

⁸⁰ Ponieważ zgodnie z p. 1 rozkazu nr 111 gubernatora wojskowego strefy radzieckiej markę wschodnią wprowadzono także na terytorium Wielkiego Berlina. Tekst w: *Za antyfaszystowskiego demokracjowskiego Niemiec...* dok. nr 228, s. 556.

⁸¹ Szerzej na ten temat zob. J. Krasuski, *Polityka czterech mocarstw wobec Niemiec, 1945 - 1949*, Poznań 1967, ss. 90 - 115.

⁸² Tzw. umowa Jessup-Malik — tekst angielski I. v. Münch, *op. cit.*, ss. 155 - 156, tekst rosyjski w: *Za antyfaszystowskiego...*, *op. cit.*

czonych z 20 czerwca 1949 r.⁸³ przedstawiciele czterech mocarstw stwierdzili, że nie udało im się osiągnąć porozumienia w sprawie jedności gospodarczej Niemiec, jednakże będą kontynuować wysiłki dla osiągnięcia tego rezultatu. W tym celu władze okupacyjne konsultować się będą w sprawie rozszerzenia handlu i rozwoju stosunków gospodarczych i finansowych oraz ułatwienia ruchu osobowego i towarowego między strefami zachodnimi i wschodnią oraz między Berlinem i strefami (cz. III art. 3 p. A i B). Będą także zalecać kierowniczym organom gospodarczym stref ułatwienie ustanowienia ściślejszych związków gospodarczych między strefami zachodnimi i wschodnią i bardziej efektywną realizację układów handlowych i innych układów gospodarczych (art. 6).

Z komunikatu tego wynika, że w owym czasie niemieckie organa gospodarcze były kompetentne do realizacji handlu międzystrefowego, podczas gdy kompetencja do stanowienia polityki gospodarczej i finansowej wobec Niemiec leżała w rękach władz okupacyjnych. Obywatele i organizacje niemieckie mogły być jednak powoływane jako eksperci. Ich zdaniem byłaby wymiana odpowiednich danych, przygotowanie sprawozdań i po osiągnięciu porozumienia między nimi przedkładanie propozycji władzom okupacyjnym (art. 4). Postanowienie to nie jest zupełnie jasne, nie wynika z niego bowiem, czy wymienione prace przygotowawcze miałyby prowadzić wspólnie przedstawiciele strefy wschodniej i zachodniej. W praktyce mogłoby to ich uprawniać do zawierania porozumień międzystrefowych, których wejście w życie zależałoby od zgody władz okupacyjnych. Połączenie postanowień art. 4 z art. 6 przemawia jednak na korzyść innej interpretacji, potwierdzonej praktyką stron: eksperci czterech mocarstw na posiedzeniu konsultacyjnym 30 sierpnia 1949 r. rozpatrywali sprawozdania o przebiegu rokowań między kierownikami niemieckich organów gospodarczych strefy wschodniej i zachodnich dotyczących handlu międzystrefowego i postanowili umożliwić organom niemieckim przystąpienie do zawarcia układu o handlu międzystrefowym i równoczesnego uregulowania metod rozrachunkowych⁸⁴.

W tym okresie sprawa dalszego rozbicia politycznego Niemiec była już właściwie przesądzona poprzez utworzenie ze stref okupacyjnych dwóch republik niemieckich i powołanie dwóch rządów niemieckich. W aktach prawnych, na mocy których NRD i NRF uzyskały uprawnienia do uformowania swych władz najwyższych i w których określono kompetencje władz niemieckich, nie wspomniano w ogóle o stosunkach

⁸³ Tekst angielski I. v. Münch, *op. cit.*, ss. 156 - 157, tekst rosyjski w: *Za antifaszistskiju...*, *op. cit.*, ss. 632 - 633.

⁸⁴ Według „Archiv der Gegenwart”..., s. 2053C.

wzajemnych między obu republikami ani o kompetencjach organów niemieckich w zakresie takich stosunków. Zarówno akty dotyczące NRD, jak i NRF zawierają tylko postanowienia dotyczące kompetencji organów niemieckich w zakresie stosunków wewnętrznych każdej z republik albo ich stosunków zagranicznych.

W dziedzinie gospodarczej — na mocy ustawodawstwa okupacyjnego obowiązującego wówczas w Niemieckiej Republice Federalnej⁸⁵ NRD potraktowana została jako obcy obszar gospodarczy, a jej obywatele jako cudzoziemcy w znaczeniu wymiany zagranicznej (*Devisenausländern*), podobnie jak wszystkie inne państwa i ich obywatele. Handel z NRD traktowany był więc jak handel zagraniczny, co potwierdziła *expressis verbis* Wysoka Komisja Sojusznicza w swym postanowieniu z 6 października 1949 r.⁸⁶

Kompetencje władz Niemieckiej Republiki Federalnej w dziedzinie handlu zagranicznego nie były początkowo rozległe. Na mocy Statutu Okupacyjnego z 10 kwietnia 1949 r., który wszedł w życie 21 września tegoż roku i Statutu Wysokiej Komisji Sojuszniczej z 20 czerwca 1949 r.⁸⁷ mocarstwa okupacyjne zastrzegły sobie prawo kontroli nad handlem zagranicznym i obrotem dewizowym NRF oraz prawo zawierania za nią umów międzynarodowych⁸⁸, przy czym wysoka Komisja Sojusznicza posiadała nie tylko uprawnienia do kontroli realizacji zobowiązań lecz i do bezpośredniej ingerencji w politykę zagraniczną prowadzoną przez władze NRF⁸⁹.

⁸⁵ Gesetz über Devisenbewirtschaftung und Kontrolle des Güterverkehrs vom 18 September 1949. „Bundesanzeiger” nr 2 z 27 IX 1949 oraz Gesetz Nr 33 der Alliierten Hohen Kommission — obie te ustawy były podstawą prawną całego handlu zagranicznego NRF aż do 31 lipca 1961 r.

⁸⁶ „Archiv der Gegenwart”, s. 2091 B: „Die alliierten Hohkommissare bestimmten..., dass Handelsverkehr zwischen West- und Ostdeutschland von nun als Handel mit den Ausland anzusehen sei und als solcher der Genehmigung durch Hochkommissariate bedürfe”.

⁸⁷ Teksty I. v. Münch..., ss. 73 - 81.

⁸⁸ Statut okupacyjny art. 2 p. c i g.: „In order to ensure the accomplishment of the basic purposes of the occupation, powers in the following fields are specifically reserved...”

c) Foreign affairs, including international agreements made by or on behalf of Germany;

g) control over foreign trade and exchange”.

⁸⁹ Statut Wysokiej Komisji Sojuszniczej art. 3 p. b (1): „The Committee shall observe the economic, financial and foreign trade policies of the German authorities and shall advise the Council of such policies or any action taken or proposed to be taken pursuant thereto which is likely to have such adverse effect on the foreign trade or foreign exchange resources of the German Government as is likely to increase its need for external assistance”.

Układ frankfurcki podpisany 9 października 1949 r. w imieniu najwyższych organów gospodarczych obszarów walutowych marki wschodnio- i zachodniemieckiej nie był więc zawarty przez organa niemieckie na mocy ich kompetencji własnej, lecz na podstawie porozumienia między czterema mocarstwami, których przedstawiciele prowadzili w tej kwestii odrębne rokowania między sobą. Wysuwali oni w stosunku do podległych im organów niemieckich wskazówki dotyczące treści i zakresu i umowy, a także postanowili wyposażyć organa niemieckie w kompetencje do podpisania umowy i wprowadzenia jej w życie⁹⁰.

Drugie państwo niemieckie, NRD, już z chwilą swego proklamowania i ukonstytuowania najwyższych organów władzy i administracji państwowej uzyskała prawo do prowadzenia polityki zagranicznej — w tym również polityki handlu zagranicznego⁹¹ — i zawierania umów międzynarodowych⁹². W dziedzinie handlu zagranicznego kompetencje Radzieckiej Komisji Kontroli miały się przy tym ograniczać tylko do nadzoru wykonania przez NRD samodzielnie zaciągniętych zobowiązań.

Kompetencje NRF w tej dziedzinie zostały także wkrótce rozszerzone. Już 28 października 1949 r. Rada Wysokiej Komisji stwierdziła, że uprawnienia rządu federalnego w dziedzinie zawierania układów handlowych i płatniczych zostały poszerzone i że w sprawach handlu zagranicznego rząd federalny może działać zupełnie samodzielnie⁹³, co zostało potwier-

⁹⁰ Por. wyżej przyp. 84. Choć proklamowanie NRD przypadło na 7 X 1949, to jednak dotychczasowe kompetencje radzieckiej administracji wojskowej zostały przekazane jej nowo utworzonym organom dopiero 10 X 1949 r. a więc w dzień po podpisaniu układu frankfurckiego — por. przyp. 91.

⁹¹ Zakres uprawnień przekazanych nowo utworzonemu rządowi NRD przez Związek Radziecki 10 X 1949 r. nie został wówczas bliżej określony. Generał Czujkow w swym ówczesnym oświadczeniu stwierdził tylko że „Rząd Radziecki postanowił przekazać Rządowi Tymczasowemu Niemieckiej Republiki Demokratycznej funkcje administracyjne należące dotychczas do Radzieckiej Administracji Wojskowej”. (*Dokumente zur Aussenpolitik...*, Bd. I, s. 231). Kompetencje władz niemieckich i Radzieckiej Komisji Kontroli sprecyzował Czujkow, już jako przewodniczący tej Komisji, w oświadczeniu z 11 XI 1949 r.: „Rząd radziecki wychodzi z założenia, że stosunki zagraniczne oraz handel zagraniczny Niemieckiej Republiki Demokratycznej należą do zakresu kompetencji władz niemieckich. Funkcje Radzieckiej Komisji Kontroli w tej dziedzinie, podobnie jak i w innych, będą polegały na wykonywaniu niezbędnego nadzoru, przy czym w odniesieniu do handlu zagranicznego będą się sprowadzały do zabezpieczenia wykonania określonych zobowiązań Niemiec”. (*Dokumente zur Aussenpolitik...*, Bd. I, s. 236).

⁹² Szerzej na ten temat zob. B. Wiewióra, *NRD jako podmiot prawa międzynarodowego*. Poznań 1961, rozdz. V: *Ius tractatum Niemieckiej Republiki Demokratycznej*, zwłaszcza ss. 119 - 122.

⁹³ „Archiv der Gegenwart”, s. 2114 B oraz 2102 B.

dzione w tzw. protokole petersberskim z 22 listopada 1949 r.⁹⁴ Dalsze ograniczenie kompetencji władz okupacyjnych na rzecz władz niemieckich nastąpiło 6 marca 1951 r., na mocy malej rewizji statutu okupacyjnego⁹⁵.

Zawarcie układu berlińskiego przypadło więc na okres, kiedy wprawdzie władze obu republik na zasadzie kompetencji własnej mogły swobodnie prowadzić rokowania dotyczące swych stosunków handlowych z drugim państwem niemieckim i samodzielnie uzgodnić treść umowy regulującej te stosunki, jednakże wprowadzenie w życie umowy uzależnione było od zgody mocarstw okupacyjnych. Zakres kompetencji tych ostatnich mógł być w tym wypadku większy niż sformułowany ogólnie w odniesieniu do stosunków tego typu, ze względu na objęcie tą umową Berlina i istniejące szczególne uprawnienia czterech mocarstw w odniesieniu do tego miasta. W praktyce, przewlekłe rokowania dotyczące zawarcia i wprowadzenia w życie układu berlińskiego związane były głównie ze sprawą Berlina⁹⁶. Układ paraflowano 6 lipca 1951 r. w trakcie czteromocarstwowych rokowań dotyczących obrotu towarowego między Berlinem zachodnim a NRF⁹⁷, od wyniku których uzależnione zostało przez Wysoką Komisję Sojuszniczą jego podpisanie⁹⁸, (nastąpiło ono 20 września 1951 r.)⁹⁹ i wykonywanie¹⁰⁰, toteż układ nie był w rzeczywistości wykonywany

⁹⁴ Art. IV: „Die Hohe Kommission und die Bundesregierung sind übereingekommen, dass die Bundesregierung nunmehr die schrittweise Wiederaufnahme von konsularischen und Handelsbeziehungen mit den Länder in Angriff nehmen wird, mit denen derartige Beziehungen als vorteilhaft erscheinen”. Tekst I. v. M ü n c h, ss. 226 - 229.

⁹⁵ Art. 2 p. c i g Statutu Okupacyjnego zostały odpowiednio zmienione: „2c: foreign affairs, including international agreements made by or on behalf of Germany; but the powers reserved in this field will be exercised so as to permit the Federal Republic to conduct relations with foreign countries to the full extent compatible with the requirements of security, other reserved powers, and obligations of the Occupying Powers relating to Germany. 2g) control over foreign trade and extent necessary: (1) to meet the needs of security...”. Tekst I. v. M ü n c h, s. 73.

⁹⁶ Toczący się naówczas spór dotyczył głównie dostaw energii dla Berlina zachodniego oraz kontroli świadectw pochodzenia surowców przy towarach eksportowanych z Berlina zachodniego. Por. „Archiv der Gegenwart”, s. 2988 H, 3014 K.

⁹⁷ „Archiv der Gegenwart”, s. 2014 K.

⁹⁸ Dnia 27 lipca 1951 r. Wysoka Komisja Sojusznicza opublikowała oświadczenie, w którym uzależniła wyrażenie zgody na podpisanie układu od zniesienia ograniczeń dotyczących obrotu handlowego między Berlinem zachodnim a NRF, według „Archiv der Gegenwart”, s. 3042 E.

⁹⁹ „Archiv der Gegenwart”, s. 3119 H. Układ miał obowiązywać z mocą wsteczną od 1 lipca 1951 r.

¹⁰⁰ Dnia 25 X 1951 r. Trzej Wysocy Komisarze w porozumieniu z federalnym ministrem gospodarki zakazali dalszego wykonywania układu berlińskiego, w związku z czym 2 grudnia 1951 r. obrót handlowy między NRD i NRF ustał niemal zupełnie. Por. „Archiv der Gegenwart”, s. 3171 D oraz s. 3224 C.

do połowy 1952 r.¹⁰¹. Stanowisko mocarstw zachodnich utrudniające stosunki handlowe między NRD i NRF spotkało się z protestem ze strony przewodniczącego Radzieckiej Komisji Kontroli, który podkreślił, że jest ono sprzeczne ze zobowiązaniami wynikającymi z nowojorskich i paryskich porozumień czteromocarstwowych z 1949 r. dotyczących zniesienia nałożonych przez władze okupacyjne ograniczeń i umożliwienia warunków dalszego rozwoju stosunków handlowych między obu częściami Niemiec.¹⁰²

Stosunki te w owym okresie ograniczały się tylko do obrotu handlowego, nie zawierając elementów żadnych wyższych form współpracy gospodarczej. Także obrót handlowy był ściśle reglamentowany i poddany całemu szeregowi ograniczeń odpowiadających powszechnym trendom polityki handlu międzynarodowego owego okresu. Również układ berliński nie różnił się w zasadzie w swych postanowieniach od innych międzynarodowych układów handlowych, co wykazano powyżej. Jego specyfiką było jednak nie określenie podmiotów umowy, szczególny status prawny korporacji terytorialnych, zwanych tu obszarami walutowymi oraz wymóg zgody mocarstw okupacyjnych na zawarcie i wykonywanie układu, związany głównie z ich kompetencjami w stosunku do Berlina. Poza porozumieniami władz obu republik nie istniały jednak już wówczas żadne inne podstawy ich wzajemnych stosunków handlowych, o czym świadczy całkowite niemal zahamowanie obrotów w chwili wygaśnięcia tych porozumień.

W 1955 r. na mocy odpowiednich aktów prawnych¹⁰³ obie republiki stały się w pełni suwerennymi państwami i uzyskały całkowitą swobodę w zakresie kształtowania swych stosunków wewnętrznych i zagranicznych¹⁰⁴, nie podlegając żadnej kontroli ze strony byłych mocarstw okupacyjnych, dotyczącą więc także stosunków z drugim państwem niemieckim, co zostało wyraźnie podkreślone w układzie między ZSRR i NRD¹⁰⁵.

¹⁰¹ Według H. Lambrechta, (*Die Entwicklung des Interzonenhandels von seinen Anfängen bis zum Gegenwart*. Berlin 1965, s. 17) układ berliński został wprowadzony w życie specjalnym protokołem z 1 sierpnia 1952 r.

¹⁰² „Archiv der Gegenwart”, s. 3589 E.

¹⁰³ Układy paryskie z 23 X 1954 r. w odniesieniu do NRF i układ z 20 września 1955 w odniesieniu do NRD.

¹⁰⁴ Art. I p. 2 układu o stosunkach między NRF a trzema mocarstwami, tzw. Układu Ogólnego z 26 maja 1952 w redakcji z 23 października 1954 r.: „Die Bundesrepublik wird demgemäss die volle Macht eines souveränen Staates über ihre inneren und Äusseren Angelegenheiten haben”. Tekst I. v. Münch.

¹⁰⁵ Art. I ust. 2. układu: „In Übereinstimmung hiermit ist die Deutsche Demokratische Republik frei in der Entscheidung über Fragen ihrer Innenpolitik und Aussenpolitik, einschliesslich der Beziehungen zur Deutschen Bundesrepublik sowie der Entwicklung der Beziehungen zu anderen Staaten”. Tekst. *Dokumente zur Aussenpolitik*, Bd. IV, s. 49.

Po uzyskaniu suwerenności oba państwa niemieckie utrzymały początkowo układ berliński w niezmienionej postaci i na jego podstawie zawierały kolejne krótkoterminowe porozumienia w myśl art. XVI układu¹⁰⁶. Utrzymały także dotychczasowe przepisy wewnętrzne w tej kwestii. Minister handlu zagranicznego i wewnętrznienieckiego NRD w liście z 25 października 1954 r., skierowanym do federalnego ministra gospodarki NRF zaproponował wprowadzić liberalizację obowiązujących w Republice Federalnej przepisów dotyczących handlu z NRD w taki sposób, aby odpowiadały one co najmniej zliberalizowanemu zachodnioniemieckiemu handlowi zagranicznemu¹⁰⁷, rząd federalny nie przyjął jednak tej propozycji. Stwierdził przy tym, że handel międzystrefowy już nie istnieje, a NRD wprowadziła do gospodarki niemieckiej obcy system, w związku z czym liberalizacja obrotu handlowego między obu częściami Niemiec nie jest możliwa¹⁰⁸.

Obie strony określały jednak w dalszym ciągu handel wzajemny jako handel międzystrefowy lub wewnętrznieniecki (*innerdeutscher Handel*), obie w większym lub mniejszym stopniu oddzieliły go instytucjonalnie od handlu zagranicznego¹⁰⁹ i oficjalnie za taki go nie uważały, co znalazło najdobitniejsze odzwierciedlenie w oświadczeniach obu stron w związku z przystąpieniem Niemieckiej Republiki Federalnej do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej¹¹⁰.

¹⁰⁶ Dnia 20 XII 1956 zawarto porozumienie o wymianie towarowej na rok 1956, a 18 XI 1956 na rok 1957 (por. „Archiv der Gegenwart”, ss. 5527 A 6103 C). Dnia 16 XI 1957 r. podpisano pierwsze porozumienie na okres dwuletni, tj. na lata 1958 - 1959 i wprowadzono pierwszą zmianę do układu — otwarcie konta „S” (według „Archiv der Gegenwart”, s. 6748 B.: „Neu eingeführt wurde ein ‚Konto S’ der Ost-Berliner Notenbank bei der Frankfurter Bundesbank, über das die Zone nach Erfüllung ihrer Lieferverpflichtungen aus Unterkonto 8 (im wesentlichen Briketts) gegen bare Westgeldeinzahlung zusätzlich Güter beziehen kann, jedoch nur insoweit, als diese Güter in den Warenlisten enthalten sind”).

¹⁰⁷ „Archiv der Gegenwart”, s. 4866 D.

¹⁰⁸ Oświadczenie federalnego ministra gospodarki z 26 XI 1954 r. według „Archiv der Gegenwart”, s. 4866 D: „Die Bundesregierung muss zunächst dazu feststellen, dass es in Deutschland keinen Interzonenhandel gäbe... Während die Teilgebiete der jetzigen Bundesrepublik wirtschaftlich zusammenwachsen, schloss sich die Sowjetzone von dem organischen Wiederaufbau aus. Sie führte ein dem deutschen Wirtschaftsleben fremdes System ein...”.

¹⁰⁹ W NRF sprawami handlu z NRD zajmowało się Federalne Ministerstwo Gospodarki (*Bundesministerium für Wirtschaft*), jednak nie oddział handlu zagranicznego, lecz *Gewerbliche Wirtschaft*, zaś w NRD różnica uwidaczniała się już w nazwie ministerstwa: Ministerstwo Handlu Zagranicznego i Wewnętrznienieckiego (*Ministerium für Aussenhandel und Innerdeutscher Handel*).

¹¹⁰ Por. np. przemówienie Otto Grotewohla z 3 kwietnia 1957 r., w którym stwierdził: „Die von den Staaten des Paktes angehängigten Massnahmen, die den

O ile jednak oficjalne stanowisko NRF w tej kwestii nie uległo żadnym zasadniczym zmianom do chwili obecnej, co wyraziło się zarówno w jej późniejszych wewnętrznych przepisach prawnych¹¹¹, jak i w szeregu oficjalnych wypowiedzi¹¹², to stanowisko NRD przeszło charakterystyczną ewolucję, w wyniku której handel z Niemiecką Republiką Federalną został jednoznacznie określony jako handel zagraniczny¹¹³.

NRD nigdy też nie usiłowała kwestionować czy ukrywać oficjalnego charakteru stosunków handlowych z NRF i zawieranych z nią porozumień. Rokowania z jej strony prowadził zawsze przedstawiciel ministerstwa, który podpisywał układ berliński i kolejne porozumienia uzupełniające jako pełnomocnik rządu NRD¹¹⁴.

'Gemeinsamen Markt' nach aussen hin abschirmen sollen, laufen in Deutschland tatsächlich auf eine Zollgrenze hinaus und bedeuten damit das Ende des innerdeutschen Handels und seine Umwandlung in einen Aussenhandel mit allem sich daraus ergebenden Folgen" (według „Dokumente zur Aussenpolitik”..., Bd. V., s. 98). Por. także protokół do traktatu rzymskiego z 25 marca 1957 r. dotyczący handlu wewnątrzniemieckiego, art. 1.: „Les échanges entre les territoires allemands régis par la Loi fondamentale de la République fédérale d'Allemagne et les territoires allemands où la Loi fondamentale n'est pas d'application faisant partie du commerce intérieur allemand, l'application du Traité n'exige aucune modification du régime actuel de ce commerce en Allemagne”. „Zbiór Dokumentów” nr 5/1957, ss. 1092 - 1093.

¹¹¹ Tak np. *Aussenwirtschaftsgesetz* z 28 IV 1961 (BGBl. I., s. 483) wyjęła z zasięgu swego obowiązywania stosunki gospodarcze z NRD: „Im Sinne dieses Gesetz sind... fremde wirtschaftsgebiete: alle Gebiete ausserhalb des Wirtschaftsgebiets mit Ausnahme der sowjetischen Besatzungszone Deutschlands und des sowjetischen Besatzungssektors von Berlin”. (§ 4 Abs. 1 Satz 2), w związku z czym, w odniesieniu do NRD, utrzymano w mocy dotychczasowe przepisy, co zostało potwierdzone orzeczeniem (*Urteil*) Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 16 II 1965 r. Inne przykłady zob. H. Rumpf, *Inland und Ausland als Rechtsbegriffe*...

¹¹² Por. np. oświadczenie rządu NRF z 13 grudnia 1966 r.: „Die Bundesregierung ist um die Ausweitung des innerdeutschen Handels, der kein Aussenhandel ist, bemüht...”, „Bulletin... der Bundesregierung”.

¹¹³ Świadczy o tym np. Gesetz über das Zollwesen der Deutschen Demokratischen Republik z 28 marca 1962 r. i Durchführungsbestimmung zum Zollgesetz z 21 listopada 1970 r. oraz zmiana nazwy *Ministerium für Aussenhandel und Innerdeutscher Handel* na *Ministerium für Aussenwirtschaft*. Por. także oświadczenie ministra gospodarki zagranicznej NRD Horsta Sölle z 28 sierpnia 1970 r.: „Was die Aussenhandelsbeziehungen der DDR mit der BRD anbelangt”. „Neues Deutschland” z 29 VIII 1970 r.

¹¹⁴ Por. np. oświadczenie ministra handlu zagranicznego i wewnątrzniemieckiego NRD, Georga Handke z 21 lipca 1951 r. „...der Ministerrat der DDR schon am 12. Juli Josef Orlopp bevollmächtigte, das Abkommen im Namen der Regierung der DDR zu unterschreiben...”, (według „Archiv der Gegenwart”, s. 3035). Por. także oświadczenie Rady Ministrów NRD z 15 października 1960 r. w sprawie wypowiedzenia przez NRF Układu Berlińskiego. „Archiv der Gegenwart” s. 8704 D.

W Republice Federalnej natomiast, dla zachowania pozorów nieoficjalnego charakteru stosunków handlowych z NRD,¹¹⁵ powołana została do kontaktów z władzami NRD i zawierania porozumień specjalna organizacja o charakterze półprywatnym, Komórka Pomiernicza do Spraw Handlu Międzystrefowego (*Treuhandstelle für Interzonenhandel*)¹¹⁶. Praktyka NRF wskazuje jednak wyraźnie na to, że także ona traktowała swe stosunki handlowe z drugim państwem niemieckim oficjalnie i czuła się związana zawartymi z nim umowami. Uwidoczniło się to w sposób najbardziej jaskrawy w czasie kolejnego zatargu handlowego między NRD i NRF w drugiej połowie 1960 r.¹¹⁷ Dnia 30 września tegoż roku rząd federalny opublikował oświadczenie, w którym stwierdził, że podjął decyzję o wypowiedzeniu układu berlińskiego, zgodnie z jego art. XVI, i że jest gotów przystąpić do nowych rokowań¹¹⁸ za pośrednictwem Urzędu do Spraw Handlu Międzystrefowego¹¹⁹. Praktyka obu państw wskazuje więc także na to, że czują się one stronami umowy, będącej podstawą ich wzajemnych stosunków handlowych. Czy jest to zatem umowa międzynarodowa? W świetle konwencji wiedeńskiej o prawie traktatowym umowa międzynarodowa jest porozumienie, zawarte między państwami i rządzone przez prawo międzynarodowe¹²⁰. Definicja taka przyjmuje więc dwa warunki, których spełnienie jest nieodzowne, aby umowę można

¹¹⁵ Por. U. Erdmann, *op. cit.*, s. 116: „Die Einschaltung der Treuhandstelle für den Interzonenhandel als Abschlussorgan verschiebt zwar das Bild ‚optisch‘ in den inoffiziellen Bereich, vermag aber an der materiellen Zuordnung des Vertrages nicht zu ändern”.

¹¹⁶ Por. Überleistungs Verordnung z 8 września 1950 r. — BGBl I s. 678.

¹¹⁷ Por. „Archiv der Gegenwart”, ss. 8665 A, 8673 D, 8704 D, 8718 A, 8732 C, 8754 D, 8789 F, 8793 A.

¹¹⁸ „Das Bundeskabinett hat am 30 September auf einer Sondersitzung, an der auch die Vortsitzenden der Bundesfraktionen und der Regierende Bürgermeister von Berlin, Willy Brandt, teilnehmen, beschlossen, das Interzonenhandelsabkommen aus dem Jahre 1951 nach Paragraph 16 des Abkommens zum 31. Dezember 1960 zu kündigen. Die Kündigung wird vorsorglich ausgesprochen. Die Bundesregierung ist bereit in neue Verhandlungen einzutreten”. „Bulletin... der Bundesregierung” z 30 września 1960 r.

¹¹⁹ Por. oświadczenie rządu NRF z 30 listopada 1960 r.: „In der heutigen Kabinettsitzung ist unter Anwesenheit der Fraktionsvorsitzenden bzw. ihrer Vertreter und von Vertretern des Senats von Berlin die Frage des Interzonenhandels beraten worden. Es ist beschlossen, sowie es schon bei der Kündigung vorgesehen war, in Verhandlungen zu klären, ob Möglichkeiten für eine Fortführung des Interzonenhandels gefunden werden können. Dem Leiter der Treuhandstelle, Dr. Kurt Leopold, werden alsbald Weisungen dazu erteilt werden” („Archiv der Gegenwart”, s. 8789 F).

¹²⁰ „treaty” means an international agreement concluded between states and governed by international law — cyt. według „American Journal of International Law” vol. 63, 1969, No. 4, s. 876.

było zakwalifikować jako międzynarodową z punktu widzenia prawa międzynarodowego: a) stronami jej muszą być państwa, b) porozumienie musi poddawać tę dziedzinę stosunków wzajemnych uregulowaniu przez prawo międzynarodowe. Tak pojętą definicję przyjmuje znaczna część doktryny prawa międzynarodowego¹²¹. Jeśli nawet wśród jej przedstawicieli spotkać się można czasem z zastrzeżeniami pod adresem podobnego sformułowania to jednak zastrzeżenia te nie mają na celu dalszego zawężenia definicji przez wprowadzenie dodatkowych sankcji, lecz jej rozszerzenie albo poprzez postulat uznania, że nie tylko państwa mogą być stronami umów w płaszczyźnie prawa międzynarodowego, albo na skutek niechęci do uznawania możliwości zawierania przez państwa umów nie podlegających prawu międzynarodowemu¹²². Definicja ta jest więc najwęższa ze wszystkich znanych. Czy umowa między NRD i NRF spełnia te dwa warunki? Stronami jej są niewątpliwie państwa. Ogólnej państwowości NRD nie kwestionuje obecnie już także NRF, ograniczając się tylko do zastrzeżenia, że NRD nie jest państwem, podmiotem prawa międzynarodowego tylko w swych stosunkach z Republiką Federalną. Sens tego zastrzeżenia polega więc nie na kwestionowaniu państwowości NRD, lecz na kwestionowaniu możliwości rozpatrywania stosunków między państwami niemieckimi w płaszczyźnie prawa międzynarodowego.

Jeśli jednak przyjmiemy nawet, że państwa mogą wyłączyć w swych wzajemnych stosunkach działanie prawa międzynarodowego w ogóle lub

¹²¹ Np. Waldock w I cz. raportu dla KPM ONZ, A/CN.4/144 z 26 III. 1962 r. s. 13 i nast., McNair, *The Law of Treaties*, Oxford 1961 s. 4 i nast. Spośród autorów polskich np. L. Gelberg, *Prawo międzynarodowe publiczne*. Warszawa 1967 s. 36: „Nieodzownymi warunkami umowy międzynarodowej są: podmiotowość prawnomiędzynarodowa wszystkich jej stron oraz ich uzgodniona i wyrażona wola uregulowania konkretnej dziedziny stosunków wzajemnych przez prawo międzynarodowe”; A. Klafkowski, *Prawo międzynarodowe publiczne*. Wyd. 2, Poznań 1966, ss. 245 - 246: „Umową międzynarodową jest każde porozumienie państw, które podlega prawu międzynarodowemu i jest przez nie regulowane. To odróżnia umowy międzynarodowe od porozumień, które państwa zawierają w płaszczyźnie prawa wewnętrznego jednej ze stron takiej umowy, względnie od porozumień w których strony wskazują, jakie prawo wewnętrzne decyduje o charakterze danego porozumienia”.

¹²² Por. np. S. E. Nahlik, *Wstęp do nauki prawa międzynarodowego*. Warszawa 1967, ss. 168 - 169. Zdaniem tego autora, poglądy o możliwości zawierania przez podmioty prawa międzynarodowego umów podległych wyłącznie określonej dziedzinie prawa wewnętrznego wysuwane są zwłaszcza w odniesieniu do działalności gospodarczej państw. „Odnosne restrykcje wysuwane przez naukę i praktykę państw burżuazyjnych, mogłyby być wyzyskane dla utrudnienia handlowej i żeglugowej działalności państwa socjalistycznego za granicą przez ewentualność podporządkowania jej ustawodawstwu i jurysdykcji wewnętrznej państw burżuazyjnych. Ponieważ interpretacja taka musiałaby budzić poważne zastrzeżenia, omawiana restrykcja nie powinna stanowić integralnego składnika definicji umowy międzynarodowej”.

w określonej dziedzinie, to wyłączenie takie mogłoby dojść do skutku jedynie na podstawie zgody zainteresowanych, przy czym samo jej wyrażenie musiałoby być zgodne z regułami prawa międzynarodowego. Z samej istoty prawa międzynarodowego wynika bowiem, że jest ono powołane do regulowania stosunków między państwami. Jeśli więc nawet przyjmujemy, że nie jest ono jedynym prawem powołanym do regulowania stosunków między państwami, to jest ono prawem przynajmniej typowym — brak więc wyraźnej wskazówki co do stosowania innego prawa musi *eo ipso* powodować domniemanie prawa międzynarodowego.

Aktualne stanowisko NRD wskazuje dobitnie na to, że nie wyraża ona zgody na traktowanie swych stosunków z NRF jako specjalnych i rozpatrywanie ich w jakiegokolwiek innej płaszczyźnie niż prawo międzynarodowe.

W świetle szczególnej sytuacji Niemiec, polegającej na ich powojennej czterostronnej okupacji i kontroli, a po jej zakończeniu na tzw. klauzuli o prawach i obowiązkach mocarstw w odniesieniu do Niemiec jako całości¹²³, ich stosunki wzajemne można by ewentualnie zakwalifikować jako *quasi* prawnomiędzynarodowe jedynie w wypadku, gdyby ich źródłem była wola mocarstw okupacyjnych wyrażona w porozumieniach czterostronnych, a nie wola obu państw niemieckich, lub ich wola wtórna w stosunku do pierwotnej woli mocarstw, to jest gdyby regulowanie stosunków między NRD i NRF leżało w dalszym ciągu w kompetencji mocarstw, a nie w kompetencji obu państw niemieckich. Interpretacja taka jest jednak wyraźnie fałszywa w odniesieniu do NRD — w porozumieniach między ZSRR a NRD stwierdzono bowiem wyraźnie, że stosunki NRD z NRF znajdują się w wyłącznej kompetencji Niemiec-

¹²³ Klauzula ta w odniesieniu do NRF sformułowana została w tzw. Układzie Ogólnym z 26 maja 1952 r. „Art. 2. Im Hinblick auf die internationale Lage, die bisher die Wiedervereinigung Deutschland und den Abschluss eines Friedensvertrages verhindert hat, behalten die Drei Mächte die bisher von ihnen ausgeübten oder innegehabten Rechte und Verantwortlichkeiten in Bezug auf Berlin und auf Deutschland als Ganzes einschliesslich der Wiedervereinigung Deutschlands und einer friedensvertraglichen Regelung”. Por. także art. 6 i 7 (4) tegoż układu — tekst I. v. Münch, *op. cit.*, ss. 230 i 232. Zaś w odniesieniu do NRD pojawiła się w deklaracji rządu ZSRR z 25 marca 1954 r. p. 2 „Die Sowjetunion behält in der DDR die Funktionen, die mit der Gewährleistung der Sicherheit in Zusammenhang stehen und sich aus den Verpflichtungen ergeben, die der Sowjetunion aus den Viermächteabkommen erwachsen” i w uchwale Rady Ministrów ZSRR z 20 września 1955 r. o rozwiązaniu Wysokiej Komisji Sojuszniczej ZSRR w Niemczech, ust. 3: „Die Ausserkraftsetzung der erwähnten Verordnungen des Kontrollrates auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik berührt nicht die Rechte und Verpflichtungen der Sowjetunion gegenüber Gesamtdeutschland, die sich aus den entsprechenden Beschlüssen der vier Mächte ergeben”. — cyt. według I. v. Münch, *op. cit.*, ss. 330 i 331.

kiej Republiki Demokratycznej. W odniesieniu do NRF klauzula o prawach zachowanych przez cztery mocarstwa mogłaby ewentualnie sugerować taką interpretację, gdyby nie przemawiała przeciwko niej praktyka zainteresowanych państw ¹²⁴.

W 1949 r., w chwili zawarcia układu frankfurckiego, w zakresie stosunków gospodarczych między obu państwami niemieckimi kompetentne były wyłącznie mocarstwa okupacyjne i do nich należała decyzja w sprawie modelu prawnego tych stosunków. Dla zawarcia i wejścia w życie układu berlińskiego niezbędna była zgoda mocarstw okupacyjnych, a więc ich wola decydowała o zastosowaniu danego modelu. Kilkakrotne zmiany poszczególnych postanowień układu i jego nowa redakcja, będąca wynikiem swobodnych negocjacji wyłącznie między obu państwami niemieckimi, a przede wszystkim wypowiedzenie układu berlińskiego przez NRF wyłącznie w oparciu o postanowienia samej umowy, które nie spotkało się z żadnym oficjalnym zastrzeżeniem czy protestem ze strony mocarstw zachodnich i propozycja rządu NRF zawarcia nowej umowy świadczy jednak o tym, że stosunki gospodarcze między NRD i NRF nie wchodzą w zakres kompetencji mocarstw w ramach klauzuli o „Niemczech jako całości”. Źródłem stosunków handlowych między obu państwami niemieckimi jest więc wyłącznie wola tych państw wyrażona w umowie, której wypowiedzenie pozwoliłoby obu państwom na całkowicie swobodne kształtowanie swej polityki handlu zagranicznego wobec partnera w takim samym stopniu, w jakim mogą to czynić w stosunku do wszystkich innych państw, wobec których nie są związane umową. Kompetencja własna obu państw w tej dziedzinie i brak u jednego z nich zgody na poddanie stosunków wzajemnych specjalnemu reżimowi określa więc jednoznacznie charakter prawny stosunków gospodarczych między NRD i NRF, co zostało także potwierdzone zarówno w formie umowy, jak i w modelu przyjętych rozwiązań.

¹²⁴ Por. także G. Joetze, *op. cit.*, ss. 188 - 189.